

# Ա Ր Ա Ր Ա Տ

## Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ •

ԹԻՒ Է. — ՇՐՁԱՆ Է.

1874

ՏԱՐԻ Է. — ՅՈՒՆԻՍ 54

### ԿՐՈՆԱԿԱՆ

#### ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ժ Ո Ղ Ո Ղ Ո Յ

#### ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՆՐԱՊԵՏ ԿԱՆՈՆԱԿՐՈՒԹԵԱՄԲ

(Շարունակում է ինչպես)

ԳԼ. ԾԶ.

Երկրապետի Ժողովի Առաջնության  
որ ընդհանուր Վանիքի Կախումքի և պար-  
բայությունից և Կախումքի անհրաժեշտության:

(Եմք Տեառն 1800):—Յեա վախճա-  
նին Ղուկաս Կաթողիկոսի միաբանը  
Հայրապետական Աթոռոյ սուրբ Լժմիած-  
նի ըստ ազգային սովորութեանն Ժողով  
արարեալ ի Կաթողիկէ Մայր Եկեղի-  
ցոյ յեկեղեցականաց և յաշխարհակա-  
նաց, ընտրեն ի Կաթողիկոսութիւն ըզ-  
Վանիքի Արքեպիսկոպոս պատրիարքն Հա-  
յոց Կոստանդնուպոլսոյ՝ միաբան համա-  
ձայնութեամբ, և զրեն առ նա և առ ազգ  
մեր անդր ի մայրաքաղաքն՝ խնդրելով ընդ

ձեռն հրաւիրակի Վանիքի Ապիսկոպոսին  
յանձն առնուլ զՀայրապետութիւն ընդ-  
հանուր ազգի Հայոց:

Ընդ որ ամենայն հոգեւորականք ազգիս  
որ անդր, ամիրայք և ժողովուրդք ժողով  
արարեալ ի պատրիարքական եկեղեցոյն  
թէև դառաջինն ընտրեցին զպատրիարքն  
Վանիքի ի Հայրապետութիւն, բայց հա-  
ւաստի եղեալ, եթէ Յովսէփ Արքեպիս-  
կոպոսն Արղութեանց առաջնորդն Հայոց  
Ռուսաստանու հետամուտ է Հայրապե-  
տական Աթոռոյ, և հրովարտակ փան  
նորին հաստատութեան մերձ է ելանել  
յՕսմանեան դրանէ ընդ ձեռն դեպանին  
Ռուսաց ի մայրաքաղաքին, լուծին դժո-  
ղոյն ընտրելով փոխանակ Վանիքի ըզ-  
Բարդուղիմէոս Ապիսկոպոսն Խնիմիտու:

(1801): Եւ յեա վախճանին Յովսե-  
փայ, յերկրորդումն անդ ազգային Ժողո-  
վն ընտրեն զՎանիքի ի Կաթողիկոսու-  
թիւն ազգի Հայոց ընդ կրկին խնդրի հո-  
գեւորականաց Լժմիածնի, յորժամ ևս  
ինքն դարձ արարեալ էր Վանիքի յաք-  
սորանացն յԱզգոյիկա՝ յերեսաց խառվա-



կայսերական մեծութիւնն ինայելով ի ծե-  
րութիւն Մարտիրոս Ապիսկոպոսի, որում  
հաւանտի լեալ էր ի զրութեանց կուսա-  
կալին, հաստատէ զԱրքեպի Յովհաննէս  
Արքեպիսկոպոս առաջնորդն Վրաստանի,  
և տայ հրովարտակ կաթողիկոսութեան  
նորա, որով և ընկալաւ նա ինքն Արքե-  
պին Յովհաննէս զԱթոռ Հայրապետու-  
թեան օծութեամբ ի սուրբ Աթոռակէ  
Լճմիածին ի նոյն ամի յիններորդ կիւ-  
րակէի սուրբ Խաչին, առանց մասնակցու-  
թեան Տաճկաստանի Հայոց մերադանց՝  
ստիւ շփութեանց ընդ մէջ տիրող պի-  
տութեանցն Հայաստանի ի ժամանակին:

ԳԼ. ԾԹ.

Հնգեաւաններսք ժողով է Վաղարշա-  
պատ է հայրապետական Աթոռն Լճմիածին.  
որ ընդրեցաւ Ներսէս Լ. րդ Աթոռակէ  
Աշտարակէ:

(Ամբ Տեառն 1843): — Յետ վախճա-  
նին Յովհաննու Արքեպեղոյ յամին 1842,  
ի լրման ժամանակի ընտրութեան նոր  
Աթոռակոսի նշանակելոյ ի Սինդէսուրբ  
Լճմիածնի ըստ կայսերական կարգադրու-  
թեանն տուելոյ յազազս կառավարու-  
թեան Հայաստանեայց Ազգիցեղոյ ի  
Ռուսաստան, յորում միջոցի հրատա-  
րակեալ էր Սինդն գրով ընդ ամենայն  
տեղին առ ազգս. Հայոց որպէս զմահ Աթ-  
թոռակոսին Յովհաննու՝ նոյնպէս և յա-  
մենայն քաղաքաց խնդրեալ էր պատգա-  
մաւոր ի հոգեւոր և ի մարմնաւոր կուսէ  
յազազս ընտրութեան նոր Աթոռակո-  
սի. ըստ որոյ ապա ժողովն ընտրութեան  
եղև ի հայրապետական Աթոռ սուրբ Լճ-  
միածին ի 17 Ապրիլ 1843 ամի. յորում

միաձայն հաւանութեամբ պատգամաւո-  
րաց ժողովրդոց վից վիճակաց Հայոց Ռու-  
սաստանի և գրաւոր համաձայնութեամբ  
Հայոց Տաճկաստանի և այլոց յամենայն  
տէրութիւնս, և համախմբութեամբ միա-  
բանութեանն ընտրեցաւ Արքեպիսկոպոսն  
Ներսէս յընդհանրական Աթոռակոս ա-  
մենայն Հայոց, յառաջնորդութենէն Բեա-  
սարաբեղոյ. ուստի յետ երից ամաց ժամա-  
նեալ ի սուրբ Լճմիածին, ընկալեալ զօ-  
ծումն յերկոտասան Ապիսկոպոսաց՝ կա-  
լաւ զԱթոռս Հայրապետութեան Ազ-  
գիս:

ԳԼ. Կ.

Վեշապաններսք ժողով է յԱթոռն Լճ-  
միածին է Վաղարշապատ. որ ընդրեցաւ  
Սարգիս Արքեպիսկոպոս Առաքանդնո-  
ւոյն է Սինդն:

(Ամբ Տեառն 1858): — Սիճ պատճառ-  
այս էր ընտրութեան Աթոռակոսի յայս  
նուագ յԱրքեպիսկոպոսացն Ազգիս հպա-  
տակաց տէրութեան Տաճկաց, զի վի-  
րջտին հաստատեցի հոգեւոր միութիւն  
սիրոյ հոգեւոր իշխանութեան Ազգիս եղի-  
լոց ի Տաճկաստան, որ քակեալն էր ի քա-  
ռացուն ամաց հետէ ի տարազրութենէ  
Ապրեմ Աթոռակոսի յԱթոռոյ իւրմէ  
յերեսաց բռնութեանց Պարսից, և ի խը-  
սովութեանց ժամանակին:

Ռուսի ըստ կարգին նշանակելոյ յընտ-  
րութեան Ներսիսի ի ԳԼ. ԾԹ., ըստ որոյ  
իւրաքանչիւր վիճակի ժողովուրդք մի-  
րազանց թէ ի Ռուսաստան և թէ ի Տաճ-  
կաստան ի հոգեւոր և ի մարմնաւոր կող-  
մանց՝ որ պարտ էին ընտրել ի միջոյ իւր-  
եանց զարժանաւոր դատեալ զոմն ի կա-



ւորս ի հոգևոր և ի մարմնաւոր կուսէ ի դիմաց համօրէն Ազգիս Հայոց Տաճկաստանի զՀոգեւոր՝ Ներսէս Ապիսկոպոս Արթաշէսեան և զՄեծապատիւ Յակոբ Նորատունկեան, առաքեցին զնոսա ի սուրբ Էջմիածին ի համազգային Ժողովն ընտրութեան Վաթուղիկոսի հանդերձ թղթովն ընտրութեան և պատրիարքական թղթով, նշանակելով ի նմին զամենայն վեճակս Առաջնորդութեանց Հայոց Տաճկաստանի. յորում ի դիմաց հասարակութեան ժողովրդոց վեճակացն՝ ըսալ էին պատգամաւորք՝ նոյն իսկ Անդամքն Արեւմտիսանական ժողովոյն Պօլսոյ ի նմին ընտրութեան իւրեանց. իսկ ի դիմաց բոլոր հոգևորականաց նոցին իբրև նախագահ կեղեցականաց՝ պատրիարքն Կոստանդնուպօլսոյ՝ գերապատիւ Տ. Պօղոս Արքեպիսկոպոսն. որք ըստ վերոյ ասացելոցս ընտրելով Վաթուղիկոս զՏէր Գեորգ Արքեպիսկոպոսն, խնդրէին յընդհանրական Ժողովն ըստ ձայնից բազմութեան ազգի Հայոց և ըստ առաւելութեան վեճակաց՝ զնա ինքն կացուցանել Վաթուղիկոս զընտրեալն իւրեանց, և ոչ զայլոք։ Ըստ որոյ և ի համազգայնում Ժողովին եղելոյ ի 17 Սեպտեմբերի 1866ի, ի սուրբ Էջմիածին, ներկայութեամբ ազգային պատգամաւորաց և հոգևորական հաւանոց այնր Ժողովոյ՝ բացարձակ և ստուար մեծամասնութեամբ ձայնից ընտրեցաւ ի Վաթուղիկոսութիւն ամենայն Հայոց Տէր Գեորգ Արքեպիսկոպոսն երբեմնեան պատրիարքն Կոստանդնուպօլսոյ՝ յառաջնորդութենէն Պուրսայու. և թուղթն ընտրութեան առաջարկեցաւ ի հաստատութիւն կայսեր ընդ ձեռն փո-

խարքային Վարստանի. և հրաւիրակք Վթուղոյս առաքեցան առ նորընտիր Վաթուղիկոսն ամենայն Հայոց ի Կոստանդնուպօլսոյ։

Ապա իբրև եւ կայսերական հրովարտակ հաստատութեան նորընտիր Վաթուղիկոսի, ի գարնան հետեւեալ 1867 ամի ժամանեալ նորա ի սուրբ Վթուս Էջմիածին բազմաթիւ ուղեկցօք, ի 21 Մայիսի յուրախութիւն հանուրց Հայկականց մեծաշուք հանդիսիւ օծաւ ընդ ձեռն երկստասան Ապիսկոպոսաց ի Վաթուղիկէ Մայր Ակեղեցւոյ՝ սուրբ Էջմիածնի Արարատեան նախամեծար Հայրապետական Վթուղոյ՝ յընդհանրական Վաթուղիկոսութիւն ամենայն Հայոց ի փոխանորդութիւն և ի յաջորդութիւն Առաքելոցն սրբոց Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի՝ և սրբոյն Գրիգորի Բ. Լուսաւորչի, որ արդ ի լուսաւորութիւն ազգիս Հայոց և ի պայծառութիւն մանկանց Ակեղեցւոյ՝ վարէ զեշխանութիւն Վաթուղիկոսութեան։

ԱՅՏԼ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ  
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՏ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱՆՑԵԱԼՆ.

(Շարունակելն)

Հայաստանեայց Ակեղեցւոյ անցեալը հետազօտելով և քննելով՝ երբեք հնար չէ նորա մէն մի դարը առանց մոնրամասն յիշելոյ և խորին տեսութեան եմթարիւլոյ՝ զայն լիովին իմանալ. մանաւանդ երբ նորա պատմութեան հետ կցուին Հայոց ազգային կենաց և Վարդութեան պատմութիւնը, — որք Հայ. եկեղեցւոյ մէջ մի-

մեանց հետ աղխադիտեալ սերտ կապակցութիւն ունին և ի միմեանց անբաժանելի են, և առանց մեծ խաբութեան և տարբերութեան՝ պահպանեալ և յարասեալ են, — ուշադիր ընթերցողն կը գիտարանայ նկատել՝ զի այսպէս հակիրճ և համառօտիւ բովանդակել կարելի չէ տակաւն, ինչպէս յօդուածոյս շարունակութիւնն դիտել կտայ, իմ բուն նպատակ պարզապէս Ակեղեցւոյ և Հայութեան կեանք՝ ոյժ ապահովութիւն և պայծառ փառաւորութիւն ներդրածող անցեալը և պարագայքը հետազօտել և ներկայացնել լինելով՝ Հինգերորդ դարու վերջին քառորդէն սկսեալ ցվերջ Աթուրորդ դարու՝ ինչ ինչ նշանաւոր և երեւելի անցքերը լուծութեամբ անցած եմ, ինչպէս են Ազգի անեղք և անհեռատես անխոհեմութիւնը և Մայրավանեցւոյն Յովհաննու պաշտպանութիւնը, Վրաց ի Հայոց բաժանումը, մեր Տուաւրի վերանորոգութիւնը, Հարակնայ նկատմամբ կարգադրութիւնը (որ ճշմարտութեամբ նշանաւոր անեղ ունին), երգեցողութեանց կարգադրութիւնը և ներդաշնակեցուցիչ կանոնաւորութիւնը, կրօնական հերձուած և հալածումները, թողումք Յունաց, Պարսից, Հագարացւոց, հիւսիսարեւակ խառնուրդ աղգաց և այլոց նորօրինակ յարձակումները և ասպատակութիւնը, Հայաստանի քարուքանդ աշխարհաւրութեանց մասնաւիժը, Ակեղեցւոյ կրած ատուապանքը, Հայրապետաց վիճակը և ժողովրդեան փրկութեան համար նոցա և Ակեղեցւոյ պաշտօնէից թափառական շրջիլ, յՆզիպտոս գերութիւն և ցխառան դիմել ղեգերութիւնները:

Հայկական Վարդութիւնն ևս դողցիս ժամանակակից ձախորդութեանց ենթարկեալ էր, և Օ և Լ դարուց մէջ նշանաւոր դիրք կամ վիճակ չունէր և կերպիւ իւրք յիտադէմ յեղափոխութեան մէջ անկեալ էր:

Եւ սոցանէ թէպէտ շատ կարեւոր էր գոնէ Վրաց բաժանման վերայ ըստ արժանւոյն դրել և անհրաժեշտ հետեւանքներէն դաս և օրինակ առնելոյ համար երկար տեսութիւններ խորհրդածել և ի մէջ բերել, բայց առանց սոցա ևս՝ ուշիմ և հեռատես ընթերցողն հասկանալով և քիջ իմանալով ինչ որ ինձ արժան էր ասել, միանգամայն զներկայիս դիտելով՝ կներէ ինձ համառօտարան լինելոյ այս խնդրոյս համար, և Աթերորդ դարը ի ձեռն առնելով՝ կենսական խնդիրները ի նիւթ կարգել:

Ինչ որ ցԱթերորդ դար՝ երկար ժամանակէ հետէ հալածումներ կ'յաճախէին Հայոց Ակեղեցւոյ և Ազգի դէմ, գրեթէ նոյնը և աւելի փնտասկար և դուռն՝ կատաղեմիջոցներով կշարունակուին և կը սաստկանան այս դարուս մէջ. սակայն այսպիսի հալածումները՝ — որ Տրդատ Ա Վաթուղիկոսի օրով (յ729 էն սկսեալ) առաւել ծանր և աղետալի կերպարանք առած էին և Հագարացւոց\*) բռնութեանց

(\*) Պէտք է նկատել, զի որքան աշխարհաւրութեան և տիրապետութեան հետեւող ազգեր կը շառանային, այնքան ցաւալի վիճակի կենթարկուէր Հայաստան և Եկեղեցին և նախանձորդ հակառակորդաց աշխարհաւարութեանց նպատակներ մեծ չարիք կ'մթերէին Հայոց զխոյն վասն զի նոցա իւրաքանչիւրն կ'զանայր ինքն-միայն

ներքեւ ոստիկանաց իշխանութեանց օրեր լինելով՝ կիսիզակէին և կբռնանային Եւկեղեցեաց խաչերը վերցնելոյ, գիշերային պաշտամունքը խախտելոյ, Եւ Գրոց ուսումը ջնջելոյ համար, և այլ բազում օտար սովորութիւններ կարսառելիքին և կատարելոյ կբռնադատէին, — բարի հետեանքներ կծնանէին, Հայրապետութիւնը, Եւկեղեցւոյ պաշտօնեայքը և ժողովուրդը աւելի կոգեկորվէին և ի սէր և ի միութիւն կամրապնդէին, թեթեւ խանգարումները չյիշելով՝ Քրիստոս, կրօնը, Աստուած պաշտութիւնը և Հայութեան վարժապետ եռանդը և արիւնքը կտաքանար և աւելի կտարածուէր, և փոխադարձ ջերմեցանալով թիւնքը կբորբոքուէին, ժողովրդեան հոգւոյ և մտաց աչքերը բացուելով՝ աւելի հետաքրքիր կլինէին և կհաստատուէին իւրեանց հայրենի աւանդու-

թեանց և զբացմանց մէջ, վերջապէս՝ ինչ որ թշնամիք ջնջել կջանային, ընդհակառակն՝ աւելի կամրապնդէին և խորաբնաս և ապահով պահպանութեան միջոցներ հնարել տալոյ կառաջնորդէին:

Աւթերորդ դարու առաջին քառորդին մէջ՝ մեր Եւկեղեցւոյ դէմ կրկին մեծ վտանգ կպառնային և արգարեւ կարող էին նմիւր ամենամեծ հարուած տալ՝ եթէ Յովհան Իմաստասէր Ասթուղեհիոս չփութար ներքին պառակտմանց մեծ վիհեր բացող և բաց ի Քաղկեդոնականութենէ՝ հեռոցհեռէ ստուարանալոյ հետեող մի քանի կրօնական հերձուածներու առաջքը տունըլոյ, որով մեծ սխրագործութիւն կատարեց և յիշատակեց: Այսին դիմինչ որ հարուած կտան կրօնական յեղափոխութիւնք և հերձուածքն, երբէք իշխանաւարական բռնութիւնք և հալածմունքներ չեն կարող նոցա համապատասխանել, կամ նոցա կիսոյն չափ արդիւնաւորուիլ: Այսին որոյ Յովհան Իմաստասիրի Երեսօրհեաց և Եւկեղեցւոյ ազանդաց դէմ ի գործ դրած արթնուն և խոհեմ միջոցներն մեծ բարերարութիւն ընձեռեցին Հայ Եւկեղեցւոյ փրկութեան համար, և ներքին չարիաց առաջքը առնելով՝ միայն արտաքին հալածումները կմնային, որք աւելի կորստաբեր չէին և չեն կարող լինել՝ ցորչափ որ և իցէ Աղբի և Եւկեղեցւոյ մէջ ներքին միութիւն սէր և խաղաղութիւն կթաղաւորէ: Բայց և այնպէս Յովհան Իմաստասիրի օրով արտաքին հալածումները ևս դադարած էին, և ինքն Եւկեղեցւոյն ևս սիրելի հանգիստ ցած լինելով՝ Եւկեղեցին ըստ բաւականին խաղաղութիւն կվայելէր, միայն Յունաց

իշխել, և կպահանջէր ինքեան միայն հնազանդիլ և հպատակիլ, և եթէ գրացի հզօր աղգերէն նախանձորդ և դարանակալ մեքենայութիւնք չըլինէին, խաղաղութեամբ տիրապետելով՝ կբաւականանային հաւատարիմ հպատակութիւն և որոշեալ մի տուրք պահանջելով, միանգամայն թոյլ կտային և կը յարգէին մեր աղգային իրաւունքները: Հայրապետաց իշխանութիւնքը և Եւկեղեցւոյ անկախութիւնքը, մինչև անգամ երբեմն քաղաքական արտօնութիւններ և իշխանութիւններ ևս կը տային Հայոց: Իսկ կը Հայք ուրիշ աշխարհակալութեան հետեող աղգաց ուժոյն չդիմանալով՝ երբեմն միոյն և մերթ միւսոյն կհնազանդէին . . . յայնժամ իւրաքանչիւր թշնամին իւր ոխը հանկոյ համար ամեն չարք կգործէր, զանազան բռնութիւններ կնիւթէր, իւր զի իւր վրէժը կըլծանէր և կպատժէր:

Իսկ Յունաց մեքենայութիւնք և չարութիւնք զրեթէ յարատեւ և անհամեմատ էին:

բաժնին մէջ մոլեռանդութեան և Յունական անխիղճ ձիրանաց ներքեւ կրտագնապէր և դարանակալութեանց դէմ կը մտքաւեր: Սոցա հետ ի միասին՝ Յովհ. Խմաստասէր Պաթուղիկոս յաջողեցաւ Ազգային Ժողով ևս հրաւիրելոյ և ինչ ինչ ազգօգուտ և եկեղեցական բարեկարգութիւններ սահմանելոյ, որք ըստ մեծի մասին ժողովրդեան համար կարեւոր էին և խրեանց բարի արդիւնները ի ժամանակին ունեցան:

Հայկական դպրութիւնն՝ թէ և ոչ աւելի ընդարձակ և համայնածաւալ՝ բայց դարձեալ իւր շարունակութիւնը ունէր, իսկ Հայաստանի վիճակ այնքան անձուկ շրջան առած էր՝ որ ուսումնասիրութիւնը և դպրութեանց հետեւին կարծես եկեղեցական պաշտօնէից և եթ մենաշնորհեղած էր, և բաւական վանքերը կեդրոններ կկաղմէին: — Յայտնի բան է՝ զի ուսումնական յառաջադիմութեան համար միշտ անհրաժեշտ է գիտութեանց փայլած տեղեաց հետ յարաբերութիւն ունենալ և երթել եկելով՝ ի նոցանէ օգուտ քաղել: Հինգերորդ դարն ապացոյց է: Սակայն երկար ժամանակէ հետէ՝ քաղաքական դէպքերու հետ կրօնական ատելութիւնք արգելք եղած էին այսպիսի երթեկեկութեանց դէմ, որով ինչ որ արդէն մտած և տարածուած էր՝ այն միայն անձուկ շրջանի մէջ կուսումնասիրուէր՝ թէպէտ հեղհեղէն նուազանալով. իսկ եթէ պատահէր մի քանի անձանց երթեկեկել օտար երկիրները և արտաքին գիտութիւնները ուսանիլ, այն ևս աննպաստ և անբաւական կմնային, ինչպէս Շիրակացի

Անանիայի ուսումնն՝ աշխատութիւն և ջանք եղած էր:

Բազմաթիւ հարստութիւն գտնէ այս նպատակին նկատմամբ մի արդիւնաւոր ընթացք բռնած չէր, և նա հազիւ ինքզինքն պաշտպանելոյ հետեւելով՝ մի և նոյն ժամանակ փառասիրական մոլութեամբ՝ ներքին երկպառակութեանց տեղիք տուաւ, և թշուառ ժողովուրդն շոտարած էր և ի զուր արիւններ կթափեր եղբայրասպան տեսարաններու ենթարկուած, թէ և մի և նոյն ժամանակ Նկիւղեցոյ Նուիրապետութիւնն և պաշտօնեայք միայն էին՝ որ ժողովուրդը կմխիթարէին և նոցա յօգուտ անձնանուէր կը ջանային:

Հայրապետաց պաշտօններ կծանրանային և մեծամեծ տաղնապետերու կենթարկուէին: Նկիւղեցոյ պաշտպանութիւնը, բարեկարգութիւնը և ապահովութիւնը արդիւնաւորելոյ ջանալոյն և մտածելոյն հետ՝ օտարաց դարանակալութեանց դէմ՝ ներքին խռովութիւնք ջնջել կձգնէին, միմեանց դէմ զրգուռած իշխանները ի հաշտութիւն կամոքէին, և երբեմն Հագարացոց, Պարսից և Յունաց անդթութիւնքը մեղմելոյ համար անխոնջ կաշխատէին, կհայցէին, կպաղատէին, և վերջապէս ի դուր շարժելով՝ զժողովուրդ կպատսպարէին, թէ և այսպիսի վիճակներէն դարձեալ Ազգ և Նկեղեցին ոչ սակաւ հարուած և վնասներ կկրէին:

Գառնեցի Գէորգ Պաթուղիկոսի անցքեր բաւական ապացոյցներ կմատակարարեն, և նա արդարեւ ի շարս Հայոց Պաթուղիկոսաց նշանաւոր անդ բռնած է,

որ և յօտարաց ի շղթայս կալանաւորուած և շատ նեղութիւններ քաշած է ի սէր իւր Ալեդեցւոյ և ժողովրդեան. ուստի նա և երախտագէտ ժողովուրդն՝ իշխանք և նախարարք բազում ոսկի և արծաթ մըս խելով կազատեն զնա օտարին ձեռքէն:

Նոյնպէս Յովհաննէս Կաթողիկոս Պապմաքան, որ աւելի դառն տառապանք կրեց, ինչպէս կարճառօտ պիտի տեսնուի յաջորդ թիւրթի մէջ:

(Շարունակելէ)

ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆԿՈՒՆԻ.

## ՊԱՏՄԱԿԱՆ

### ՅԻՉԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ի ՎԵՐԱՅ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿՐԾՆԻ

ՆԱԽԻՆ ՀԱՅՈՑ.

(Շարունակելէ և վերջ)

Ի—Նրկրի բարձր լեռներն, ամենաբարձր տեղերն նոյնպէս ևս դառել էին առարկայ Հայաստանի նախնի բնակիչների երկրպագութեան: Արարատ, (Taurus) Տօրոս, Կովկաս, Մանի, Կէրկուր (Գրգուռ), Վարադ ևլն. բազում հռչակաւոր լեռներ ընդունում էին չաստուածութեան պատիւ: Ուխտաւորութեան սովորութիւնն՝ որ անում էին այդ տեղերում՝ թերեւս աւելի հին է քան թէ այդ ազգի գոյութիւնը: Նոս կարծում եմ որ աշխարհի ոչ մի ժողովրդի մէջ՝ այս սովորութիւնն այսօր ևս այնքան ընդհանուր և այնքան յաճախ չէ քան Հայերի մօտ. բաց ի այն փոփոխութենէ՝ որ կարող են պատահել կարծեաց

և երկրպագութեան առարկաների մէջ մարդկանց կողմանէ, դեռ շատ սովորութիւնք, շատ տեսակ ժողովրդական կրօնաւորական դործածութիւնք, պահպանւում են նոր անուանց և նոր ձևերի տակ: Գլխիւ թէ Հայաստանի բոլոր լեռների վերայ՝ ձեռք ցոյց կտան այցելութեան տեղեր, որոց մի քանին յայտնի սուրբերի անուանք են, այլք ներկայացնում են անձանօթ անուանք այս երկրի իկեղեցական պատմութեան մէջ. վերջապէս բազում այլք վերաբերում են միայն աննուիրական պատմութեան կամ թէ ժողովրդական ականջութեան: Յառաջ քան թէ տաճար շինելու միաքն ծաղած լինէր, մարդիկ իւրեանց կրօնը հրապարակաբար պաշտելու համար ուրիշ ժամադրեալ տեղեր չունէին եթէ ոչ սարերն. բարձրանում էին մինչ ի մի վայր Արարատ, Կէրկուր, և Տօրոս և Մանի լեռների վերայ, որ կոչւում էին նա ևս Սէպուհ (այս ինքն Մանին): Արեգակը նոյնպէս պաշտուած էր արշալոյսի երեւոյն պէս բոլոր լեռների վերայ, ինչպէս այսօր անում են Արեւորդիներն: Նրկի որ ճանապարհորդաց և ուխտաւորաց իջեաններ շինելու սովորութիւնն նախ և առաջ սկսուել է լեռների վերայ: Այս հիւրընկալ տեղերն կոչուած էր Վան կամ Վանք. իւրաքանչիւր իջեանի մէջ գտնւում էր մի մասնաւոր չաստուածութիւն՝ որ կոչւում էին Վանդուհ կամ Վանադ, այս ինքն հիւրընկալող: Այս տեղերումն այս լեռների վերայ էր, որ ուխտաւորք սովորաբար իջեանում էին հանգստութիւն և զովութիւն առնելու համար: Քրիստոնէութիւնն հաստատելուց յետոյ՝ այս

տեղերն եղին մենաստանք Հայ ձգնաւորաց համար, բայց միշտ կրելով Վան+ անունն, սգբա նոյնպէս ընդունում են ուխտաւորները՝ որոնք գալիս են ան տեղ որոնել մի ապաստանարան:

ԻՆ:—Երբ որ սկսեցին բարձրացնել տաճարներ քաղաքներում և գիւղերում լեռների վերայ, ուխտաւորութեան սովորութիւնն սկսեց նուազել: Միայն ամսուայ կամ տարուայ այս ինչ օրում լինում էր՝ որ միաբանվում էին գնալու այն տեղ մեծ խմբով: Տաճարներն, և մանաւանդ նորանց զարդարանքներն աւելի զբաւում էին հասարակութեան ուխտագրութիւնն, քարշում էին շատ մարդիք սաստկացնելով նոցա քրմեւանդութիւնն արուեստական և հետաքրքրական առարկաներով: Հայոց հիթանոսութեան հին դարերում, երկրի Վրմապեաներն և քրմերն հասարակօրէն լեռների վերայ էին բնակվում: Իջևանից կամ Վանքերի վարչութիւնն յաակապէս նորանց էր վերաբերում: Այն տեղ կարգաւորում էին չաստուածների հանդէսն և նրանց ընծայում էին հասարակ զոհեր:

ԻՐ:—Հայոց կրօնը ընդունում էր ևս, ինչպէս Արեւելքի ուրիշ փոյնդներն, երջանիկ և տարաբախտ օրեր տարուայ ամեն ամսի մէջ: Իւրեանց նուիրական տարին բաղկացած էր 12 ամսից, իւրաքանչիւրն երեսուն և 5 աւելորդ օրերից՝ որ կոչում էին Աւելաց: Բայց իւրեանց քաղաքական տալիս իւրաքանչիւր չորս տարին ընդունում էր մի վեցերորդ օր աւելորդ: Նուիրական տարին ցուցանումէ ամսի երջանիկ և տարաբախտ օրեր մասնաւոր անուամբ, և այս կրկնուած էր տա-

րուայ բոլոր ամիսների երեսուն օրերի մէջ: Այս տեսակ վերադիրքն են ընդհանրապէս չաստուածոց, լեռների և ուրիշ հասարակ առարկաների անուանքն: Ի հետեւան կարող էք տեսնել մի ամսոյ օրերի կարգաւն:

1. Արեգ, արեգակ:

2. Հրաւոյ, հրեղէն գետին, Միհրի երկիր:

3. Արած, արական տեղոյականութիւն, արական շրջան:

4. Մարգար, դաշտի կամ մարգագետնի մարգ:

5. Ահրան, այս բառն նշանակում է ըստ գրականութեան չվերջացած, իսկ այլ լակերպեալ ասել է՝ վարհուրանք և երկիւղ:

6. Մալքէկան, չաստուածային:

7. Ապղիկ, այն չաստուածուհւոյ անունն է՝ որոյ համար խօսացինք:

8. Միհր, կրակի չաստուածն:

9. Շփօնաբէր, խառնակութիւն բերող:

10. Մարգ\*, յաղթական կամ յաղթող:

11. Արեգէան, դաշտի կեանք:

12. Ան, Հայաստանի մի հին քաղաքի անունն է նա՝ և կարող է նշանակել անվերջ:

13. Բարգար, անուն լեռանն:

14. Վանադ, այս հիւրընկալութեան չաստուածն է:

15. Արմապար, անուն չաստուածութեան:

(\*) Մարգ ասել է բունն աւուճ:

16. Մանի, լեռան անուն է, որոյ իմաստն է Բրիտանիա:

17. Assag, Ասագ, այս ինքն առանց վերջի:

18. Մասիս, Արարատ լեռան անունը:

19. Անահիթ, անուն չաստուածուհւոյ:

20. Արագած, լեռան անուն է՝ որ ասել է մարդկանց տեղ:

21. Գարգոր (Գրգուռ), այս մի լեռան անուն է՝ որին կոչում են նա և ռամիկներն Վերին-ը:

22. Գարնի, կամ Գարբնի լեռը:

23. Ծառ, լեռան անուն, և նշանակում է հով տեղ:

24. Լանի, լուսին կամ լուսնի ըսկաւառակ:

25. Ծրն (Յրոն), սփռումն:

26. Ապար, լեռան անուն, և նշանակում է զիտաւորութիւն կամ նպարակ:

27. Ահագ, չաստուածութեան անուն:

28. Սէն, անուն լեռան:

29. Արագ, լեռան անուն:

30. Գեղեղաւար, գիշերուայ առաջնորդող կամ աստղ հովուի:

Տարուայ լրացուցիչ հինգ օրերն ունին նա և մասնաւոր յորջորջումն, որ մի և նոյն ժամանակին զանազան աստղերի անուններ են, որ իշխում են յաջորդաբար այդ հինգ օրերի ժամանակ: Արքա կոչվում են

1. Դի:

Եղեղ-ը:

Փարապետ, լի ազգային փառք:

Արարի-ը, ապարօշ, խոր:

Օրուայ քսանուչորս ժամերն հաւասարապէս յայտնի են մասնաւոր անուններով՝ որ միայն յարաբերութիւն ունին

արեգակի ազդեցութեան գործոց դարունքի և աշունքի գիշերահաւասարութեան ժամանակին: Արքա դասակարգուած են բնական օրի տեղականութեան համեմատ, այս ինքն արեգակի միանգամ ելնելուն ի միւս ելանելն, և կոչուած են:

Անանի օրուայ ժամերի.

1. Ագ, արշալոյս:

2. Յայգ, օրուայ սկիզբն:

3. Չարացեալ, այսպէս են կոչում, ինչու որ այդ ժամին արեգակը յաղթում է, և սկսում է իշխել բոլոր երկրի վերայ:

4. Նաւագայեալ, լուսաւոր, այն ժամն է՝ որ երկիրը լուսաւորուած է ամենայն տեղ, և ուր արեգակի լոյսն սփռվում է բոլոր բնականութեան տեղերի վերայ:

5. Արարի-ը, որ ասել է ճաճանչար. այն ժամն է՝ ուր արեգակի շողիւնն անելի փայլուն է լինում, և ուր սկսում են լաւ նշմարել մթնաշաշներն՝ որ թափառում են երկնի մէջ:

6. Արարի-ը, նշանակում է կէսօրուայ ժամն, կամ այն ժամն՝ ուր արեգակի տաքութիւնը ընկնում է ուղիղ երկրի վերայ:

7. Անի-ը, այն ժամն է, ուր արեգակն կայծով փայլում է:

8. Արարի-ը, բառ որ ասել է հոսումն կրակի, նշանակում է այն ժամը՝ որոյ մէջ արեգակն արձակում է իւր կրակն երկրի վերայ:

9. Արարի-ը, փայլեալ այն ժամն է՝ որոյ մէջ արեգակի շողիւնն փայլում է ինչպէս կրակ:

10. Տարացեալ, այսինքն այն ժամանակն է՝ որ արեգակի տաքութիւնը սկսում է տկարանալ:

11. Արագոս, մութլոյս այն ժամն է՝ որ արեգակը ուզում է մտնել:

12. Արեգ, եթերական, գիշերուայ վերջայտի ժամն է:

Գիշերուայ ժամի անհանգիստ.

1. Խառարակ, խառար այն ժամն է՝ որ սկսում է գիշերուայ խառարն:

2. Աղջաճ-ղջ, մթութիւն կամ այն ժամանակն է՝ որ խառարը սկսում է իշխել երկրի վերայ:

3. Մխայեալ, կամ ամենաթանձր խառարի ժամ:

4. Շալա-օս, գոլորշապատ կամ ցօղերի անկման ժամը:

5. Գաճա-օս, սննդական կամ այն ժամն է՝ որոյ մէջ բոյսերն առնում են ուժ և աճում:

6. Bauagan, ... բաւական, հիւթալից այն ժամն է՝ որ տունկերն ծանրաբեռնուած են բնութիւնից կամ թէ բնական հիւթից:

7. Թաթանցեալ, այն ժամն է՝ որ ցօղն կամ թէ գիշերուայ գոլորշին թափանցում են գետնի վերայ:

8. Սեղակ, այս բառն նշանակում է կըպնող կամ թրջող, նշանակում է այն ժամն՝ ուր երկիրը ծանրաբեռնուած է պարարտութիւնով գիշերուայ ցօղի ներգործութեամբ:

9. Լաւան, այս առաւօտուայ առաջին վերջայտի ժամն է:

10. Արագոս:

11. Լաւանայ, այն ժամն է՝ որ արեգակի լոյսն սկսում է փայլել:

12. Փայլաճո. այս բառն է նա և Մերբիւր մոլորակի անունն:

ԲԱՐԳՄԱՆ. ՕՐ. ՍՕՅԻԱ ԱՌԱՔԵՆԵԱՆՆԵ.

ԱՍՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՈՉԱՆԻՐԸ.

## ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԱՏԻՆԱՑԻՈՑ ՅԵՐՈՒՍԱԼԷՄ:

ԳԼ. Ա.

Յալաճ Ապլա-Բեան.

Երկոտասաներորդ դարու նկարագրութիւնը ընծալում է մեզ մի եղական խառնուրդ հողեւորական զրացողութեանց եւ զինուորական եռանդեան, որ մղեց Եւրոպական ազինքը դէպ ի յանդուգն ծեռնարկութիւն, մոռացոյց նոցա աշխարհի բոլոր բերկրութիւնքը, ու ներշնչեց ի նոսա հողի անվտանգ խիզախել մահը: Այդ դարու հիանալի երեւոյթը Ասպետութիւնն կամ թէ այն միաբանութիւնն էր, որ ունէր իւր նպատակ տկարութեան եւ Եկեղեցւոյ պաշտպանութիւնն. սոյն սքանչելի միաբանութիւնս, որ ձգեց Երկոտասաներորդ դարու վերայ մի փայլուն ճառագայթ, զրեթէ կը հարկադրէ զմեզ ներդաժիտ գտնուելի դէպ այդ դարուայ բարբարոսութիւնը: Միջին դարում քրիստոնէական ոգորմածութիւնը, հոգւոյ վեհութիւնը, բնութեան ազնուութիւնը, բարեկամութիւնը, սէրը եւ զուժը չունեցան երբէք հանգոյն այդ դարու կատարեալ կերպարանք: Մի ճշմարիտ ասպետի պարտաւորութիւնքն սորա էին, — պաշտպանել ըզկանայս եւ զմանկտիս, որպէս եւ լքել կղերը, պատժել անարդարութիւնն ու ճնշել հարստաւարութիւնը, զոհել բարեկամաց իւր կեանքը, հեղուլ իւր արիւնը ի փառս Աստուծոյ, ի կիր արկանել բոլոր առաքինութիւնքը առանց որ եւ իցէ վարձատրութիւն պահանջելոյ, ու չնայելով տոհմականութեան՝ կուրօրէն հնազանդիլ զխաւորի հրամանաց եւ ի զուխ ամենեցուն՝ յարգել պատիւը:

Այս միաբանութեան ծագումն սքողուած է ընդ մթին վարագորիւ: Ասպետական կարգը ծնունդ առաւ հարաւային Գաղղիայում, Գերմանական ազանց Բուրգոնեան ամենահանդարտ բնակչաց զաւառաց. մէջ, ընդ որս մասնակից եղեն Ֆրանկները ի խաչակրութեան. սովայն ասպետութիւնն յԵւրոպա տարածօրք եղեն Խաչակիրք: Ոմանք ի հեղինակաց կարծիս ունին՝

թէ հին Ժէրմէն ազգի բնակորոններին է ծագում առել, որոց մէջ եղած եղբայրակցական շղթաները մահը միայն կարող էր խորտակել \*): Այլ կը համարին որ քրիստոնէութեան ազդած զօրեղ իշխանութիւնն թեւոնեան ազանց հոգեղ վերայ, ու այդ կը բռնի միաւորութիւնն նոցա բնութեանց հետ, պատճառ եղին ասպետական կարգի ծագման: Այս կարծիքս հնարական է. ոչ մի պատմական իրականութիւն չէ հաստատում զայն \*): Բայց ի սմանէ, զոյն հեղինակը չեն բացայայտում թէ հրպէս հինգ դարը անցան, ասանց դորա արգասիքը ներգործելոյ: Լաւ եւս ունիմ ասել, որ ասպետութիւնն կարէ համարուիլ զուստը կրօնի. պատճառ որ, ընդ նա միաւորեալ էր. ասկայն ասպետական կարգի երեւման դարում կրօնը այնքան ապականուած էր, որ չենք կարող յուսալ ի նմանէ մի զոյնպիսի քաղցր պտուղ, թէպէտեւ անհերքելի ճշմարտութիւն է, որ ասպետութիւնն յայտնուած էր միայն լատինադաւան ազգաց մէջ, ի Ապանիա, յԱնդղիա, ի Գաղղիա, յԻտալիա, ի Սկանդինավիա, ի Գերմանիա, ի Լեհաստան, ի Հունկարիա: Արեւելեան Հելլենական կայսրութիւնը եւ Ռուսիա զուրկ էին այդ կարգից. կը տեսանեմք, զր ասպետք ի զանազան քաղաքս՝ յորս ցրուեալ էին եւ ունէին մի եւ նոյն ձեւը. սպա առ իմէ կը նկրտիմք ընդունայնաբար իմանալ թէ՛ որ եղանակաւ նոցա համամիաբանութիւնն յարակալել էր այն զանազան սեռից մէջ, որք ունէին տարբեր լեզու եւ տարբեր բնութիւն ի սիմանց:

Ասպետութեան ցանկացողը համաձայն կարգին պիտի լինէր տոհմիկ զէթ երեք ծննդեամբ (պորտույ). նա իւր կրթութիւնը պիտոյ էր ընդունած լինէր ոչ թէ

(\*) Թեւոնեան ազինք, որը հիմն ի վեր տապալեցին Արեւմտեան Հռովմէական կայսրութիւնը, հաստատած էին ի մէջ իւրեանց մի տեսակ եղբայրակցութեան կարգ, այս ինքն յոյժ քաջ երիտասարդ համախմբուելով կընտրէին իւրեանց եղբայրակցութեան զուրկ մի տոհմիկ եւ ընտրուէն անձ. իւրեանց կեանքը անգամ կը նուիրէին այդ քղաքակցութեան փառաց ու ապահովութեան. այնպիսի միաբանութիւնը ասպետական կարգին մօտ լինելով, մի րանի մատնադիրը կարծեցին թէ անպետութիւնն այդ եղբայրակցութիւնից է ծագել:

Ծ. Բարդ.

(\*\*) Այս պայմանաւ որ Գերմանական ազանց մէջ տիրած երկու սովորութիւնքը չը համարուին, որպէս պատճառը ասպետութեան ծագման. այդ երկուսը էին — ծխաւորեալ զինուորական ծառայութիւնն, որպէս յարմար միայն ազնուականութեան, ու անդիտաբար սրտանեաց զինուոր պատկիր:

Ծ. Հէդ:

ի տան հայրական, այլ ի տար տեղի մի սեպուհոյ կամ պետի հոգացողութեան եւ սույն ներքոյ, ուրանօր պարտ էր նմա մատուցանել այն փան տեարց եւ տիկնեայց մանկաւիկի պաշտօն: Այս պաշտօնս յանկ առնելէն զկնի ի հասակի չորեքտասան ամաց, նորատի ազնուականը կը դատուէր ի դասս՝ ախոռապետաց. վասն այդր առթի տեղիք կունենար մի կրօնական արարողութիւն. ի Գերմանիա կը յաւելցնէին եւ մի ապտակ \*), որ էր նշան վերջին նախատանաց, զոր պտտիւր կը պատուիրէր յանձն տունու: Ախոռապետք բաժանուած էին յայլ եւ այլ մասունս նայեցեալ իւրեանց ըստանձնեալ պաշտօնից, զոր օրինակ անձնական, սենեկի, արտոյի ասպետք: Իշխանաց եւ հզօր տեարց ուստերքը ազատ էին վերջին ծառայութիւնից:

Ախոռապետաց ասպետութեան կարգի հասանիլ կը լինէր ծովիւք, աստուածահաճոյ արարողութեամբք, հսկմամբ եւ այլն: Շուրիքեալը (candidat) կընդունէր ասպետական աստիճանը արքայի եւ կամ մի ասպետի ձեռամբ, որ տալով նմա ոսկեզօծ զինանշան, կը կնպէր իւր ձեռամբ նորա զօտին եւ թուրը: Յաւարտ զարծոյն տալով նմա մի ապտակ կամ հարկանելով երիցս իւր պատենամբերկ սրով նորա ուսին, կընշակէր ասպետ՝ երգմենեցունելով ընդ նմին յարաժամ պայքարել ընդդէմ անարգանաց ճշմարտութեան, վրէժխնդիր լինել հաւատոյ եւ նորա պաշտօնից, այրեաց եւ որբեայրեաց ու ընդհանրապէս կանանց. այլ եւ մշտապէս զուլարել անհաւատից հետ:

Ասպետաց կտային սոյն մականունք — sire, s'kr, messire, s'kr իւր եւ Բօն սէյնէօր. իսկ նոցա կանանց Տիկի՛ն. քանզի ոչ — ասպետ ազնուականաց կանայք Օրիտոյ մականունն կըկրէին: Ասպետք կը կոչուէին ի իրաւնճանս արքայի. այդ էր մի այնպիսի պատիւ, զոր արքայազունք անգամ չէին վայելել եթէ չէին ասպետք: Այլ եւ ունէին բազում արտօնութիւնք եւ իրաւասութիւնք, զորօրինակ՝ նոցա թոյլտուած էր տնկել իւրեանց տանեաց վերայ ռայ:

(\*) Անօգո տ չիցէ՛ յիշեցնել աստ, որ ի Հայաստան ի տեղիս ինչ նոյնպէս սոյն արարողութիւնս կը կատարուի. կրօնական հանդէսը վերջանալէն զկնի, արհեստաւորաց կամ հեամքեարաց պարազուխը մօտենալով աշտկերտին մի ուժգին ապտակով կպտակէ զնա ռաւառայ. ասկայն անդիտանմար թէ աստ նոյնպէս նշան է վերջին նախատանաց:

Ծ. Բարդ.



կեղանէին յանդիման միմեանց, նկրտելով տապալել իւր հակառակորդը: Եթէ երկրքեան եւս հաստատ մնային, կը պատահէր շատ անգամ, որ նիզակը կը խորտակուէին իւրեանց զրահից վերայ: Բազմիցս հարուածոց ուժգնութիւնն կը տապալէր նոցա յերկիր կամ թէ ասպետը չը թողլով դանդախաւանող եւ ասպատանը կը կործանուէր ի գետնի իւր երկնային հետ: Վէրք սակաւադէպը էին, քանզի նիզակախաղը ծածկուած էին զրահիւր: Յաւարտ հեծելախաղաց մարտիկը կանջատուէին ի միմեանց ու ասպետաց յետոյ թողատրած էր ակոռապետաց կեղծել նոցա նիզակախաղութիւնը:

Գուպարայաղթ ասպետը կը վարձատրուէր մի գեղանի եւ տոհմիկ տիկնոջ ձեռամբ. մի ոսկէ շղթայ, մի կամարագօտի, մի ոսկեօղծ պսակ, մի թուր եւ կամ մի քանի ընտիր զէնք կը վնէր իւր սարդեւը. յաղթողը կը վայելէր նա եւ մի շնորհ համբուրել իւրեան պսակող տիկինը: Զկնի զինախաղութեան կը հետեւէր խնջոյքը: Տիկնայք մերկացնելով յաղթողին ի զինուոց, կը հազցնէին նորան փառաճեղ զգեստ եւ կը նստեցնէին աւըններ իւրեանց:

Այս խաղերս յարածամ չէին լինում ուրախալից. մասնակից լինող ասպետք երբեմն զոհ էին անում կամ իւրեանց մի անդամը եւ կամ կեանքը: 1186ին Հենրիկոս Բ. ի Անգղիոյ արքայի որդին սպանուեց ի Բարէզ ի զինախաղութեան. 1175 ին Միսընի տան մի իշխան կորոյս կեանքը ի մենամարտութեան: Մի ցաւալի արկած ի զինախաղութեան պատճառ եղեւ Հենրիկոս Բ. ի Գաղղիոյ թագաւորի մահուան: Կը պատահէր յաճախ, որ անձնական ոխը պատուի առիթ զիտելով՝ զինախաղութիւն մահուան հանդիսի կը փոխանակէր: Մի միայն 1175 ին Սաքսօնում եղած մի զինախաղութեան մէջ սպանուեց անձնական ոխից աղաքաւ 16 ասպետ:

Տարփական եւ անապարծութեան առասպելական հանճարը յոլովակի յայտ եղեւ ի զինախաղութեան. անդ տեսանելի էր յատաճամարտիկը, որք կեղծելով իւրեանց զերի այն տիկնանց, որոց վերայ կը տարփային, կը մտանէին յասպարէզ շղթայ ի վիզ: Եթէ գուպարի սաստկութեան մէջ մի ասպետ կորուսանէր իւր սիրուեալ տուած առհաւատչեայն, կաճապարէր սիրուին մի երկրորդը տալ նորան: Ի Գաղղիա եղած մի զինախաղութեան մասին այսպէս կը գրեն. «Տիկ-

նայք այնպէս զրկուեցան իւրեանց զարդերից, որ մեծ մասի զղեստը երեւում էր ամենապարզ եւ անպահօյն. կը ճեմէին նոքա զիտախօլ. նոցա ոլորակալ վարսերը սփռուած էր ուսից վերայ եւ կիսազգեստունքը չունէին թեզանիք, պատճառ՝ որ ամենեքեան առնելով իւրեանց պաճուճանքը, զարդարել էին նոքօք ասպետաց մինչ անգամ լանջանոցը, փեղոյրը, լողիկը, ներքնակը, թեզանին եւ այլն: Յանչափս շառաղունեցան, յորժամ իւրեանց այդ վիճակում գտին. բայց քանի՞ն մեծ եղեւ իւրեանց զարմանքը երբ նկատեցին, որ բնաւ բնթարկուել էին այդ ծիծաղաշարժ վիճակին: Ուրախ եւ զոհ սրախ բաժանելով ասպետաց իւրեանց զարդերը, չէին նկատել իւրեանց մերկութիւնը»:

1174 ամի ի Բէօկէր եղած զինախաղութեան մէջ Թուլուզի կոմսը սարդեւեց գուպարայաղթ ասպետին մի ահալին զուճար, զոր եղելութեանս պատմիչը հարկը հազար ոսկի է հաշոււմ. ասպետը անսխալէս բաժանեց այդ զուճարդ միւս ասպետաց: Բէրթրան Բլքօ տանն երկու զոյգ եղինք լծելով հերկել տուաւ մի դաշտ, ուր պիտի կատարուէր զինախաղութիւնն եւ անդ սերմանեց 50,000 կտոր արծաթ: Գիլյօմ Յոյր Մարտէլ պատրաստեց մի հացկերոյթ, որոյ բոլոր դահամունքը եփուել էին մումի հրով: Բամֆօն Վընանս ի բերկրութիւն հանդիսականաց յարդարեց մի նոր տեսակ նրախան. այրել տուաւ երեսուն ընտիր գեղազատք:

Ասպետական հոգին եղեւ մին յերեւելի պատճառաց խաչակրութեան, զոր այն ժամանակուայ նորանշան դիպուածոց մինն է:

Յետ ճանապարհորդութեան Ս. Հեղինէի մօր Մեծին Կոստանդիանոսի յերուսաղէմ, ուր գտաւ Քրիստոսի ճշմարիտ խաչն եւ գերեզմանատեղին, նուիրական պարտաւորութիւն էր մէն մի քրիստոնէի ճանապարհորդել յերկիրն սուրբ յայցելութիւն այն տեղիաց, ուր կատարուել էին սուրբ Տնօրէնութիւնքն եւ իրեն միակ հնար քաւելոյ զմիւս ու բանալոյ փրկութեան շաւիղը: Հազարացիք, որք Եօթներորդ դարում տիրապետեցին Պաղեստինոյ, հաւատացելոց պաշտամունքն չը խափանեցին: Երուսաղէմայ պատրիարքը եւ քրիստոնեայք կը վայելէին մի մեծ ազատութիւն խղճմտանաց: Սրաքացիք ուրախ էին այդ ուխտաւորութեանց վերայ, յորոց հանում էին իւրեանց մի

մեծ բաժին: Մեծն Կարողոս դաշնադիր եղև Հարուն Թէլիտ Խէլիֆայի հետ, որ խոստացաւ պաշտպանել եւ նպաստել քրիստոնեայ ուխտաւորաց: Ամեն թէն-թեան՝ ամեն աստիճանի անձինք տեսարք եւ եպիսկոպոսունք պարզ քաղաքացիք եւ շինականք երբեմն սակաւ խմբով, երբեմն բոյլ, բոյլ կը ծածկէին դէպ յԱսիա առաջնորդող ճանապարհներն: Ճշմարիտ Աստուածապաշտութիւնն, Փրկչի համար սաստիկ սէրը, նորա չարչարանաց պատմութիւնն տակաւ կը մտանէին զգայուն սրտից մէջ եւ կազդէին ի նոսա խորհուրդ այցելու այն սրբանուէր վայրաց, ուր կոխել էին իւր ոտքերը, հեղուկ զարտասուս ի վերայ կառափման, ուր թափուել էր արիւնը ու քաւել խրեանք բոլոր մեղքը մտանելով ի ջուրս Յորդանանու:

Ուխտաւորաց շրջապատին, նոցա զգեստուց եւ զինուց վերայ փայլող ոսկին եւ արծաթը կը գրգռէին Արաբ հրոսակաց ազատութիւնն, որը կասպաւորուէին ի Պաղեստին: Մի ուղեւորութեան մէջ յերուսաղէմ, Սիմֆրուա Մայանս քաղաքի եպիսկոպոսը, Գոնթիէ Բամբերկի եպիսկոպոսը, որոյ գեղեցկութիւնը հուշակուած էր ընդ ամենայն տեղիս, եւ այլ եպիսկոպոսունք, 7000 անձինք կողոպտուեցան ու 3000 հոգիք մատնուեցան ի կորուստ:

Եզդիպոսի Ֆաթիմայ Խէլիֆայը, որը բնիւն զուժարք ծեռք կը բերէին սուրբ երկիրը պոյնտը քրիստոնեայ ուխտաւորներէր, սկսեցին երկիւղ կրել նոցա բազմութիւնից: Աւ-Հարմ Եզդիպոսի խէլիֆայն 1009 ին կործանել տուաւ սուրբ գերեզմանատան եկեղեցին, կառուցեալ ի սրբոյն Հեղինէէ: Այս եկեղեցիս վերանորոգուեց 1048 ամի Կոստանդին Մոնոմախ\*) կայսեր ծախիւք: Այն տանաւմեայ միջոցում, որ Երուսաղէմը Օրտօք հարստութեան իշխանութեան ներքոյ էր, քրիստոնէից կրած հարստահարութիւնքն անտանելի եղին: Սէլճուկեանք էին թող տուել զերուսաղէմ Օրտօքի հարստութեան 1086 ին: Եւրոպա լի եղև պապի դանգատանք, որ

(\*) Կոստանդին Թ. Մոնոմախ, որ ամուսնանալով Զօէ կայսրուհեոյն հետ, հրատարակեց կայսր Արեւելեան ինքնակալութեան 1042 ին, 12 ամ թագաւորեց պատառուելով միշտ ի պատեւրազմունս. իւր կայսրութեան ժամանակ Թուսիոյ մեծ դուքսը անկախ կացոյց Թուսիոյ եկեղեցին, Կիէվի մետրապօլիտը տէրութեան կղերի ծեռաւք հաստատելով. Կոստանդին մեռաւ 30 նոյեմբերի 1054 ամի:

կը ծանուցանէր թէ՝ Փրկչի տնօրէնութեանց վայրը են ընդ իշխանութեամբ բարբարոսաց, քրիստոնեայք մատնուած նեղութեանց եւ նոցա սուրբ առարկայք պղծուած. այս գանդատքն այնքան յաճախեցին, որ բոլոր Արեւմուտք հաւատարմով թէ մօտալուտ է աշխարհի վախճանը, բազմաթիւ գերդաստանք թողին իւրեանց հայրենիքը եւ կալուածքը ու զնացին սպասել սուրբ երկրում քրիստոսի դալուտեան: Աւխտաւորաց արած նկարագրութիւնն թէ սրպէս Փրկչի ծնած տեղը պղծուած էր Իսլամներուց, զրդեցին բռնաւից ելանել ի պայքար ընդդէմ անհաւատից:

Գ. Լ. Բ.

### Աւազին խաւարին

Գրիգոր Է\*) պապը օգուտ քաղելով այդ սուրբապից սկսեց մոտենել Երուսաղէմայ տիրապետութեան

(\*) Զկնի մահուան Աղեքսանդր Բ. պապի 1073 ին, հռչակաւոր Հիլդեպրան աւագ սարկաւագ կարգինալ միաժայն հաւանութեամբ ընտրուեց բանան ալպաետ Գրիգոր Է. ամուսնաբ. որ է ժամանակակից իւր համանուն Գրիգոր Վկայատէր Հայոց Հայրապետն:

Այս արտաքին կարգի անձը, որ Հռովմայ եկեղեցեոյն վերանորոգիչ կարէ համարուել, այն եկեղեցեոյն, որ միշտ կը ճգնէր տիեզերական տիրապետութիւն ծեռք բերել եւ ոչ թէ միայն զեկեղեցին անկախ առնել, այլ եւ նուաճել բոլոր պետութիւնքն պապականութեան լծի ներքոյ, իրաւ. որ մինչ իւր մահը նկատեց իւր տաճած տիրապետական յատակագիծը յորդիւնս ածել: Պատմութիւնը կաւանդէ մեզ թէ որպէս Գրիգոր Է. հեղինակը այդ յատակագծի եւ իւր յաջորդը ի զուլս տարին այդ մեծ ձեռնարկութիւնը քրիստոսի հարսի անկախութեան պատրուակաւ, որպէս ինքն Գրիգոր յայտնում է. «Մարդիկ չեն ամապում Աստուծոյ հարսին հետ վարուել որպէս անարգ սարուկ, եւ մինչդեռ ի հանդերձ աշխարհ ամենաշուտ կինը անգամ կարող է աղատաբար ընտրել մի յարմար ամուսին, չեն թոյլատրում եկեղեցեոյն, որ է հարս Աստուծոյ եւ մեր մայրը, միանալ իւր փեսայի հետ. այս, պապերը հասան իւրեանց նպատակին շնորհիւ Մետափիսեոսի խաւար դարու, որ ընդունում էր պապին որպէս փոխանորդ քրիստոսի եւ ներկայացուցիչ Աստուծոյ:

Այլաւ ամենայնիւ չենք կարող ջը դրուատել Գրիգոր Է. ին, որ իւր հաստատաւորութեամբ եղծեց 1074 ին ի Հռոմ կալմած մի ժողովում կղերական ամուսնութիւնը, այդ եւս ունէր իւր պատճառը, թ, ժԱ. Ժ Բ Բ Գ դարուց Լատին կղերը, որ չէր բաւականանում մի կնոյ, այլ հարձակաւորութիւնը եղել էր նմա մի բնական բան, որով միշտ յարաբերութիւնը կունենայ աշխարհականաց հետ. վասն որոյ Գրիգորի յատակագիծն ներհակ էր այդ ամուսնութիւնը, զի նա կամենում էր մի առանձին դատ կազմել կղերը բոլորովին անկախ յաշխարհականաց. այդ կարգը եղծող կողմակը մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ Եւրոպայի վերայ ու յայտնեց Գրիգորի մեծ համբարը: Մեռաւ այս պապս 23 Մայիսի 1085 ամի. իւր յաջորդը եղև Վիկտօր Գ. որ քարոզեց մի արշաւանք Աֆրիկիոյ Արաբացեոց դէմ. այդ արշաւանաց մէջ Գրիստոնեայք կոտորեցին 400,000 Արաբք: Վիկտօրի յաջորդեց Ուրբանոս Բ. 1088 ին, որոյ ժամանակ եղև խաչակրութիւն:

վերայ. ինչն անձամբ ցանկանում էր զլուխ կալ այդ արշաւանաց, բայց վաղաժեռիկ լինելով իւր յաջորդաց ծղեց ի զլուխ տանել իւր տածած դիտաւորութիւնքն:

Պետրոս ոմն յԱմիէն քաղաքէ՝ Անապատական կոչեցեալ վանական կեանքը հաւանելու պատճառաւ՝ վերադառնալով Երուսաղէմայ ուխտաւորութիւնից ետեւաց 1094 ին Արքանոսի առջեւ, յանձնեց նմա սրտորիարգից նամակ ու մի սրտաշարժ խանրադատական կերպիւ նկարագրեց քրիստոնէից կրած տառապանքը եւ վիշտը, ապահովցոյց նա եւ որ Քրիստոս երեւեցել էր իւրեան յանրջի ու հրամայել էր կոչել համայն քրիստոնէութիւնը յազատութիւն սրբայ Գերեղմանին: Արքանոս քաջալերեց Թափառիկ Բանատիկտեան բարեպաշտը ու պատուիրեց նա շրջել յտալիա, ի Գաղղիա եւ ծանուցանել հանուրց Փրկչից ընդունած յանձնարարութիւնն: Սուրբ անապատականը մեծ չաջողութեամբ կատարեց իւր սլաշտօնը, բանդի իւր նարտարախօսութեան համբաւը եւ այն աստուածեղէն ազդեցութիւնն, որով լի էր, իւր համբաւի հռչակին կարապետքն էին: Յամենայն տեղիս ընդունում էին զնա՝ որպէս առաքեալ Աստուծոյ, մանաւանդ, որ իւր արտաքին երեսայն ղորաւիյն էր իւր քարոզութեանց, անօթը, ծարաւը եւ նեղութիւնքը սփռել էին նորա անձի վերայ նիհարութիւն: Բոկոտն եւ զլխամերկ, մարմինը ծածկեալ ցնցոտեօք, խաչ ի ծեռին կը հեծանէր նա մի յոռի աւանակ, բայց իւր թնդալից ծայրը, իւր խորունկ աչերից կայծակնման ցայտած հուրը մատնիչք էին իւր հանձնարքն: Ընդ ամենայն տեղիս Թէ յեկեղեցիս, Թէ ի փողոցս, ուր խոնարհ էր բազմութիւնը, կը քարոզէր պնդիսի յանկուցիչ եւ սրտաճմլիկ կերպիւ, որ ծերը կը սլանային դէպ իւրեանց ժանդոսած գէնքը ի սլաշտպանութիւն՝ սուրբ Խաչին:

Մի ընդհանուր երկնային ազդեցութիւն պատեց Արեւմտեան ժողովրդոց, կը տեսնուէր Աստուծոյ կամքը յայտնօղ ակներեւ արտաքին նշանք. երբեմն մի հրեղէն ճանապարհ կերեւէր երկնակամարի վերայ, ուղղեալ դէպ յարեւելս. մերթ կը յայտնուէր յեթերս արեւնագոյն խմբ: Բաց ի զոցանէ մի ժանտաղործ ախտաժէտութիւն, որ կը Թագաւորէր յայնժամ ճաշի-րակաւ հռչար անուամբ եւ որոյ անգում ճիրանաց բազումք զոհ կը լինէին, առաքուած էր յԱստուծոյ առ ի պատիժ այն դանդաղանաց, որով կերկրաւոր-

ծղէին իւր հրամանքը: Երկիւղածութեան չրխորհածը, բարեպաշտ խաբէութիւն հնարեց: Մի քահանայ ասեւ էր երկնից վերայ մի սուր. այլ ոմն մի ամբողջ ղակիշ զօրաց, երկու ծխաւորք, յորոց մին զրանաւորուած էր խաչիւ, կը սլաշարէին ընդ իրեարս, քրիստոնեան յաղթել էր: Չայն տարածուեց, որ մեծն Կարոս յարութիւն էր առել ի զերեզմանէ լինել հրամանատար Քրիստոսի զօրաց:

Արքանոս Բ. մի Ժողով գումարեց ի քաղաքն Պէղզան 1095 ին Մարտ ամսում: այնքան մեծ էր զամարճակաց խումբը, զոր հարկ եղեւ ի զաշտի հաստատել ժողովն, 5000 ասպետք, 50,000 աշխարհականք ներկայ էին հանդէսին, ի Թիւս որոց եւ Կ. Պօլսոյ կայսեր զեսպանքն, որք եկել էին աղերսել օղնութիւն ընդդէմ Տաճկաց: Պապի յուզիչ եւ բուռն ճառը յարտասուս շարժեց հանդիսականքը ու յալովք երդուեցան զնալ ի մարտ ընդդէմ անհաւատից: Սակայն քահանայապետը կամենալով աւելի յուզել արդէն զըզուեալ սրտերը, ի 18 Նոյեմբերի 1095 մի երկրորդ Ժողով կազմեց ի Գաղղիա ի քաղաքն Քլէքմոն, որ տեւեց մինչ ի 28ը մի եւ նոյն ամսոյ: Պետրոս անապատականը, իւր յառաջընթացը ներկայ էր. 238 արքեպիսկոպոսք, աւելի քան զերեք հարիւր արքայ եւ յոլով իշխանք կը գտանուէին անդ. քահանայապետը այնպիսի սրտաշարժ եւ աղէխարշ օրինակօր նկարագրեց սուրբ Տնօթէնութեանց տեղեաց պղծուիլը, քրիստոնէից լլկանքը, որ ամենեքին արդէն ապաժոյժ՝ միաբերան աղաղակեցին «Աստուած կամի, Աստուած կամի»: Պապը տալով ամենեցուն արձակութիւն՝ հրամայեց որ այդ սուրբ արշաւանաց մասնակցօրք կրեն մի խաչ իւրեանց զգեստոց վերայ — այս է ծալումն խաչակիր անուան —. ապա անուանելով իւր յեգայ 1) (տեղապահ) եւ հրամանատար զօրաց զԷմար եպիսկոպոս Պիմի, կապեց նորա աջ ուսին մի կարմրերանոյ խաչ: Զօրաց չուն՝ նշանակուեց Օղոստոս ամսումն 1096 ամի:

(1) Գրիգոր Է. սրապից առաջ սլաշերը ի սովորութեան չէի ղեսպանք առարել. այս պապս հաստատեց լէզաներ, որոց պաշտօնն էր այցելուլ բոլոր գաւառքը եւ լիազօր քրտաւք վճռել, քննել, դատել, սիւննօղոս յուսարել: Ապաղայում լէզայր ցայն աստիճան վառարացան, որ զօրէն վեհապետի կաւերէին, կը չէին եկեղեցիքը. եւ որքնիստ անընդօ մարդկային իրաւունքը, ամենայն տեսակ անդթութիւնք կը ղործէին:

Գրեթէ երկու դար տեւեց Քլէրմոն ժողովի աղղեցութիւնն. ի Գաղղիոյ, յԱնգղիոյ, յԻտալիոյ նա եւ ի Հիւսիսոյ դուրս եկին հոյլ հոյլ խաչակրաց ճամբարք: Հաշուել են որ մինչ 7 միլիոն անձինք խուճապեցին ղէպ յԱսիա, պատճառ որ՝ խոստացել էր եկեղեցին արձակումն բոլոր սեղաց եւ հոգացողութիւն նոցա բնասունեաց, որոց եւ այրեաց: Եթէ մի երկնային վարձատրութեան յոյր զօրութիւն չունենար ազդել ի նոսա մի երկար ու աղետաբեր արշաւանք, սակայն ժանձիր պարտատեարց երեւէն խոյս տալու եւ յԱսիա եւ յԵլլադայ բախտ որոնելու առիթքը շատ զօրեղ էին: Շինականք, որոց վիճակն կարի իմն տաղտուկ էր այն բարբարոսութեան ժամանակ, կամօք եւ ուրախութեամբ կը թողէին իւրեանց արօրը ի հետամտութիւն մի այնպիսի ազատութեան, զոր չէր մարթ դտանել ի հայրենիս իւրեանց:

(Շարունակելի)

Թ. Ն. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆՆ.

## ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՊՍԱԿՆԵՐ.

(Անցեալ Բաժնի Տնօրէն)

Իւր կեանքը բաւական ժամանակ բարեաղդութեամբ անցնելէն յետոյ, յանկարծ փոխուեցաւ Պ. Վեփեյին գործերուն հանգամանքը: Առեւտրին անյաջող ընթացքը, անակնկալ անանկութիւնը քիչ ժամանակի մէջ քանդեցին զնա: Նա չկարողացաւ տանել այս սաստիկ հարուածին: Նա մեռաւ, և նորա կինը մինակ մնաց աշխարհիս մէջ չորս հաս որբերով:

Տիկին Վեփեյն կամենալով պահպանել իւր զաւակաց ազնիւ անունը, որպէս իւր բոլոր իրաւունքներէն՝ նոյնպէս և իւր ամուսնոյն առեւտրական անյաջող ելից

վերաբերեալ պատճառների հետազոտութիւններէն հրաժարեցաւ, որով դեռ ևս օգուտ քաղել կկարենար, — և այս կերպով ընկաւ վերջին չքաւորութեան մէջ:

Նա սակայն չկորոյց նա իւր ոգւոյն անվահերութիւնը, իւր որդւոցմէ մէկը — Ժան՝ իւր մօտն էր, միւս մեծերը լաւ ուժիկներով պաշտպաննիւր գտած էին: Որբեւարի Վեփեյ թէ և իւր ձեռաց աշխատութեամբը հազիւ հազ կհայթայթէր զաւուրն պարէն, բայց հոգեկան վիշտն, և կարեւոր պիտոյից պակասութիւնքը ըստպահանջին նորա ուժը, որով և հիւանդացաւ:

Վանդալիայի Տէփաութամէնթին և պարզօսն Պ. Սէն, և (Notre - Dame - des - Neiges) անուանեալ եկեղեցւոյն) ծխատէր երէցն Պ. Ազեմառ շարժելով այդ կնոջ այնպիսի խղճալի դրութենէն, տեղաւորցուցին Ժանը մի դպրոցի մէջ, և սակաւ ինչ օգնեցին մօրը: Բայց անբաղդ կնոջ տանջանքը օրէ ցօր կաւելնար, նորա առողջութիւնը սակաւ առ սակաւ նուազելով բոլորովին խանդարեցաւ անընդհատ աշխատութենից, և բժշկին նշանակած դեղորայք ևս նորա համար շատ թանկ էր: Նրկոքին պաշտպանք վճռեցին վերջապէս այս խեղճ կնիկը, առողջութեան պայմաններուն ամենակարեւոր հոգացողութեան համար, տեղաւորեցնել զնա հասարակաց հիւանդանոցը, դռնէ այնքան ժամանակ՝ մինչև որ Ժանը, որոյ ուսումնառութեան մէջ դերազանց յառաջադիմութիւնը կպատրաստէր փառաւոր վեճակ մի, կարող լինի ինքն պահպանել և անդորրացնել զնա:

Բ.

Եւ այդ ժամանակ ժանը կդանուէր դպրոցի մէջ, և չէր տեղեակ իւր մօրը անբաղդ ապագային: Նորա հիւանդանոցը տեղաւորուելէն քանի մի օր յառաջ Պատուելի Աղեմառը պարտք համարեց իւրեան իմացնել պատանւոյն՝ նորա մօրը դըրութիւնը: Ուստի և դպրոց կուղևորի, և ժանը նորա հետ ի միասին կերնէ անկից՝ իւր ամենալաւ հագուստովը, որպէս թէ զբօսնելու կերթայ:

Երէցը իւր սուռնը կրերէ վնա, և դեռ ակրալի լուրը չհաղորդած նմա, կթողու վնա առանձին:

— Ես շուտով կվերադառնամ, բարեկամ, ասաց նմա: Ապասէ ինձ այս տեղ սակաւիկ ինչ, և զբաղիր քեզ հաճելի եղած գրեանց հետ. — միայն թէ չըզըպչիս իմ պաշտօնական յիշատակարանիս:

Ժանը կնայի երէցին մատենադարանը և կորոնէ թէ չգանէ՞ր արդեօք զուարճալի միանդամայն և օգտաւէտ զիրք մի ընթեռնելոյ:

Սակայն նորա հայեցումաճքը ակամայ կդառնայ դէպ ի պաշտօնական յիշատակարանն:

— Վասն է՞ր, կմաածէր նա ինքնիրեն, Երէցը արգելեց ինձ դպչելոյ այդ յիշատակարանին: Արդեօք ի՞նչ գաղտնիք կայ դորա մէջ:

Եւ վերջապէս հետաքրքրութեամբ հըրապուրուած, ժանը կմտնեայ յիշատակարանին, և կառնու զայն, — կբանայ, բայց յանկարծ ոտքի ձայն կլսէ քովի սենեկին մէջ: Նա կփութայ յիշատակարանը իւր առաջուան տեղը դնել, բայց

շփոթուած լինելով ձեռքէն վար կձգէ, որոյ մէջէն թղթի կտոր մի վար կիյնայ: Ժանը կծռի, որ վերցնէ թուղթը: Մօրը անունը կապշեցնէ զինքը . . . : Նա կնայ յի դողդալով այդ թղթին վերայ . . . կընթեռնու . . . այդ հիւանդանոցի տոմսակն էր:

— Հիւանդանոցի տոմս կ . . . կասէ նա, պատին կռթնելով, որպէս զի չընկնի սաստիկ վրդովութենէն . . . տոմսակ իմ մօ՛րս համար . . . : Ո՛հ, ո՛չ . . . ո՛չ, այդ անկարելի է:

Ողորմելի պատանին կընկնի ամսուի վերայ գլուխը ծռած . . . և սակայն, չնայ յիւր վերջի աստիճանի թուրութեան, քանի մի վայրկեանէն կենէ և կվազէ անյուշաբար:

Այս եղելութիւնից փոքր ինչ յետոյ, Պ. Աղեմառը ներս կմտնէ և կտեսնէ, որ ժանը իւր հետաքրքրութիւնը բաւականացուցել է: Մաածելով, թէ արգելման դրժողութենէ յառաջացած ամօթն հարկադրեց զնա պահուելոյ, կսկսի որոնել զնա ամեն տեղ . . . կկանչէ, բայց ժանը չերևար . . . : Վերջապէս նա վերադարձաւ, բայց արդէն աշակերտի պարզ և ամենօրեայ հագուստով:

— Հետաքրքրութիւնդ զքեզ փոքրիկ մեղքի մէջ ձգեց, որդեակ իմ, — ասաց նորա Աղեմառ հեղութեամբ. — բայց դու արդէն պատժուած ես, և որպէս զի քո արտասուհիքերդ ոչ ոք չտեսնէ, այդ պատճառաւ ալ պահուըտեցար:

— Ո՛չ, պատուելի երէց, ես լացած չեմ և զղջալու գործ ևս գործած չեմ, այժմ ես բոլոր իրողութիւնը գիտեմ: Իմ մայրս հիւանդանոց տղիտի չերթայ, վասն զի այն

տեղ իւր արամութենէն կմեռնի: — Եւ այսուհետեւ գպրոյց չեմ դնար, ես նորա հետ կմնամ:

— Ի՞նչ կըրուցես դու Ժան: Ինչպէ՞ս չես երթար գպրոյց, նա մանաւանդ մի միայն միջոցը, որ մնաց քեզ օգնելոյ քո մօրդ և պահպանելոյ զնա: Վու ջանա՛ս սիրութեամբդ կարող ես դու ստիաւ ժամանակէն ամենալաւ վեճակ ունենալ աշխարհիս մէջ, և յետոյ . . .

— Ո՛չ, ո՛չ, ես չեմ կարող զնա թողուլ . . . : Իմ մայրս հիւանդանոցի մէջ . . . : իմ խեղճ մայրս . . . : Ո՛չ, պատուելի երեց, ես չեմ բաժանուեր այժմ նորամէն: Ես չեմ թողուր զնա: Ուր որ նա երթայ, նորա ետեւէն կերթամ և ես . . . : Թեպէտ ես շատ դեռ փոքր եմ, բայց ես ունիմ ոյժ: Ես կբանխմ և Եստուած ալ չթողուր զնա: Իմ մայրս հիւանդանոց, նա որ ամենալաւ վեճակի սովորած էր և կարժէր անոր . . . : Իմ մայրս հիւանդանոց, և ինձ ալ ուսումնարան . . . : ինձ, որ կբազկացնէ նորա մի միայն մխիթարանքը աշխարհիս վերայ . . . : Ո՛չ պատուելի երեց, այդ անխաբելի է:

Ըզեմտուր ջան ի դործ գրաւ յօժարեցնել Ժանը՝ հրաժարեցնելոյ իւր վճռուական դիտաւորութենէն, բայց չկարողացաւ:

Օր մի Ժան յիշատակեալ երէցին տունը հրաւիրեց իւր մեծ եղբայրները, որոնք արդէն կարողութիւն ունէին ինքզինքնին պահպանելու:

— Եղբարք իմ, ասաց նա նոցա, ես զձեզ այս տեղ հրաւիրեցի, որպէս զի մեր ծնողին վերայ խօսակցինք: Ես ամենայն ինչ զոհեց մեզ համար, և այժմ ա-

ղէտալի վեճակի մէջ աղքատութիւն կը քաշէ: Յօժար է՞ք դուք օգնել ինձ նորա պահպանութեան համար:

Եղբայրները ամենեւին պատասխան չստուին:

— Ի՞նչ, բացագանչեց Ժանը, — դուք կուէք: Բայց դուք կմոռանա՞ք, որ ես մեր մօրը վերայ կըրուցեմ ձեզի: Վուք կմոռանա՞ք, որ սա այն է, որ տուաւ մեզի կեանք: Վուք կմոռանա՞ք նորա աշխատանքները, նորա օտանջանքները, անբաղդութիւնները . . . : Վուք կմոռանա՞ք, որ այն բարի անուանը համար, զոր մենք կրեմք, նա վճարեց զսփելով իւր իրաւունքը և բարեկեցութիւնը . . . : Երբ որ դուք չէք կամիր ինքնիդ հանգստացնել զնա, տուէք ինձ զոնէ միջոց ինչ առ այն . . . : Տուէք ինձ փոխարինաբար փոքրիկ գումար մի, որ ես կարող լինիմ օգնել նորա զինաւոր պիտոյից . . . : Ո՛հ, ես կվերագարձեմ ձեզի զայն . . . : Կերդնում մեր մօրը անուամբ, անուամբ՝ որով ձեզի կազաչեմ . . . :

Վեճակին եղբարքը, առանց շարժելոյ նորա գրուանօք և սիրով աւելցեալ սրտէն բղնած վիհանձնական խօսքերէն, ասացին Ժանին թէ, նոքա օգնելու կարողութիւն չունին:

Մեծարելի և ծնողասէր պատանին մը նաք բարեաւ կտէ նոցա, առանց ամենեւին բերնէն նախատական խօսք մի հանելոյ:

— Եւ այսպէս ուրեմն, ասաց նա ինքն իրեն հրճուանօք, ինձ միայն կպտականի իմ մօրս օգնելու բաղդաւորութիւնը, ինձ միայն վեճակեցաւ պաշտպանել զնա, սիրել՝ փոխանակ նոցա բոլորին . . . :

Ըստուհի՝ իմ . . . աւերցուր իմ ոյժս . . . կրկնապատկէ իմ արիութիւնս և օղնէ ինձ անթերի կատարել սրբազան պարտաւորութիւնս:

Գ.

Միւս օրը Ժան՝ չնայելով շատերուն խորհրդին, որոնք կարի ջերմ ցաւակցութիւն կզգային, սկսեց նոր կեանք՝ նուիրելով ինքը զինքը սքանչելի որդիական հաւատաւմութեամբ, և պատրաստ ամենատեսակ զոհաբերութեանց և զըկանոց: Նա ծախեց իւր նոր հագուստը, ոսկի ժամացոյցը՝ տարեկան հարցաքննութեան հանդիսին մէջ եպարգոսէն ընդունած ընծայն: Եւ սկսեց շրջավաճառութիւն անել, և ծախել կարկանդակ, տղայոց խաղալիքներ:

Ո՛հ, լեզուով չէր կարելի պատմել թէ՛ որպէս սրտառուչ էր տեսնել խեղճ Ժանը ուսումնարանի դրան քով՝ իւր ապրանքով, որ իւր առաջուան ընկերներուն արձակմանը կսպասէր:

Նա ամենեւին չէր մտածէր այն օգուտը՝ որ թողել էր: Մայրը . . . մի միայն մայրըն էր գրաւել նորա բոլոր միտքը: Նա կիսափագէր միայն մէկ բանին, այս ինքն իւր մօր հանգստութեան, նորա ուրախութեամբը ինքն կուրախանար, նորա բաղդաւորութեամբը ինքն զինքը բաղդաւոր կհամարէր, — ահա նորա կենաց ամենափրկի երևակայութիւնը, — անկից անդին նա մէկ բան ալ չէր տեսներ, և որպէս զի այդ բանին հասնի, կը կրէր ամենայն ինչ առանց տրանձանաց և առանց դանդաղանաց: Աղքատութիւն, դժուարութիւն, հոգնածութիւն . . .

նա կը յաղթէր ամենուն ալ, որովհետեւ ասոնք իւր մօրը համար էր՝ որ կտանջուէր:

Վասն տարի այսպիսի կեանք անցուց Ժան առանց մի օր երեսի վերայ թողնելու իւր մայրը: Նորա մի միայն զուարճութիւնն էր զկնի ամբողջ օրուան ծանր աշխատութենից, զբօսնուլ իւր մօր հետ, զոր նա մեծաւ հոգացողութեամբ կպահպանէր որ չընկնի: Այն ժամանակ ինքը զինքը բաղդաւոր կհամարէր և լիովին կը վայելէր իւր աշխատանաց պտուղը:

Երբեմն պատահելով իւր առաջուան ուսումնարանի ընկերներուն և տեսնելով նոցա շքեղաշուք դրութիւնը և հարստութիւնը, նա ինքն իրեն կասէր, որ ինքըն ալ մի և նոյն բաղդաւորութիւնը պիտի ունենար . . . գուցէ և առաւել ևս:

— Եւ սակայն իսկոյն կը յիշէր, որ այդ բանին համար նա պարտաւորեալ էր իւր մայրը երեսի վերայ թողուլ, — անմիջապէս կսեղմէր կուրծքին վերայ հիւանդանոցի տոմսակը, զոր նա միշտ իւր մօտը կը պահէր:

Ե՛ր, ճշմարիտ չէ՞, որ այդ ազնիւ և ամենաընտիր սիրտ էր: — Ժան Վեժեօն ստացաւ արդեօք արժանաւոր վարձատրութիւն:

Օր մի Օւլեաքի մէջ ուսումնարանի վարձատրութիւն բաշխուելու հանդիսի օրուան պէս, շքեղաշուք և բաղմաթիւ ժողովք կար: — Գռանսիայի հռչակաւոր և երևելի ու բարձրագոյն կարգի աստիճանաւորները պատուել էին այդ ժողովը իւրեանց ներկայութեամբը: — Պերճախօս ձայն մի կպատմէ այդ աստիճանի ազնիւ, և այդ աստիճանի պարզ կենաց վերայօք: — Ամենուն սիրան ալ շարժուած

է. — բոլորն ալ կուլան . . . : Անուն մի կհրատարակուի որպէս երբեմն ուսումնաւորանի մէջ. այդ անունն՝ ձոնն Վ Լ Ժ Ե օ յին էր:

Բայց պատանին արդէն եղել էր կատարեալ այր: — Պսակը, որ կղարդարէր նորա ճակատը, նոր կենաց մէջ մտած ժամանակը . . . փոխուեցաւ ազնիւ քաղաքացւոյ պսակի:

Նա կենէ տմբիոնի վերայ . . . կլսուի ծափահարութիւն . . . : Բայց նա անտարբերութեամբ կլսէ այդ հասարակաց գովասանական բոլոր բեմասացութիւնը, նա կորոնէ մէկուն, նորա աչքերը դէպ ի դահլիճի անկիւնը ուղղուած՝ կնկատէին խեղճ և ալե որ կնոջ մի, որ հազիւ հազ կարողանար կենալ ռաից վերայ, որոյ թոյլ ուժը կենդանացած էր միայն իւր առնուղելի որդին ունեցած սրբազան սիրովը, — նա իւր դողդոջուն ձեռքերը երկնցուցած դէպ ի որդին կզրնցէ առաջունան պէս,

— Աստուած օրհնէ զքեզ . . . իմ բարի որդիս . . . քեզմով միայն երջանիկ էր իմ կեանքս:

Թարգ. Է Ռոսէրէնէ  
ԱՌԵՍԻԱ Մ. ՄԱՆԳՈՒՆԻ.

Ի Գրէգորէոս-պօլէս:

## ԱԶԳԱՅԻՆ

ԿՈՆԳՐԱԿ: — ՀԻՄՆՈՎԱՆ ԵՐԱԳԻՐ: — ՀՐԱՀԱՆԳ: — ՅՈՒՅԱԿ  
ԱՆԱԿԵՐՏԱՑ: — ԴԱՐՁԵԱԼ ԿՈՆԳՐԱԿ:

Ինչպէս որ անցեալ Ամաղրի մէջ խոստացուեցաւ, ահա ասիկ ներկայ Թուոյս մէջ՝ Վ Լ Ժ. Հայրապետի՝ Ղեմարանի բացման ժամանակը ծանուցանելոյ և աշակերտները պահանջելոյ համար ի վիճակս

ուղղած Պոնդակին՝ Ղեմարանի Հիմնական Ծրագրին, պահանջեալ աշակերտաց համար կարևոր եղած Հրահանգին, աշակերտ պահանջուած տեղեաց և կողմանց ցուցակին, ևս ի վիճակս խրկուած երեք հաւաքիչ Վարդապետաց ի ձեռս նուիրահաւաքութեան համար յանձնուած տումարին ի ճակատ եղած Պոնդակին կարևոր պարբերութեանց պատճէնները, կփութամբ հրատարակել ի զիտութիւն և ի տեղեկութիւն համայն սիրելի եղբարց մերոց:

— Նաև աստ աւելորդ չէ յիշել, որ հիմնական Ծրագրին մէջ նշանակեալ երկու լեզուաց և երկու առարկայից դասաւանդութիւնը առայժմ պարտաւորիչ չեն Ղեմարանի առաջին շրջանի մէջ: —

### Ահաւասիկ Պոնդակը

“ . . . Քի՛ եթէ ազգային բանասէր որ առ սէր ծանօթութեան ընդ նախասկիզբն հեղինակաց մտաւոր և բարոյական զարգացման Հայադնեայ եղբարց իւրոց ուշի ուշով յակն արկանիցէ զգիրս պատմութեան իւրոց նախահարց՝ անդստին յօրէ ծագման ի մեզ Վրիստոնէական հաւատոյ կենսադործ լուսոյ վարդապետութեան, կամ եթէ կամիցի որ զոյդ ընդ հետաքննութեանս ընդ այսմիկ ի միտ առնուլ միանգամայն զընթացս ուսումնական դաստիարակութեան Ազգիս յայլ և այլ շրջանս քաղաքական կենաց նորա՛ խաղամուտ լինելոյ աղաղաւ՝ թէ ո՞ւմ ումեք պարտ իցէ ի նախնեաց շնորհապարտ զանձն խոստովանել վասն մշակութեան և անկորուստ պահպանութեան հայացի բարրաւոյ և զպրտութեան, ապաքէն յայն-

պիսուրն աչաց տեսութենէ չկարին խուսափել մեծամեծ երախտիք եկեղեցականացն դասու, որոց ոչ միայն ընդ կատարելագործութիւն զեղեցկայարմար գրոց Հայկական լեզուիս պարտական եմք, այլ և նոցայն ուսումնական շնորհաց արդիւնք լինելով համօրէն ամենայն պատմական և Մատուածաբանական մասնագործութեանց մերոց նշխարք, յորոց սակաւք քան զբազմազարդեալ հասեալ են առ մեզ՝ ի պատճառս յոգնատեսակ արկածից անցելոց ժամանակաց, անշուշտ եթէ բանասէրն այն և եթէ ամենեքեանքս առհասարակ պարտիմք եկեղեցականացն մերոց արիաջան վաստակոց վերագրել զսկզբնական պատճառս մտաւոր և բարոյական զարգացման Ազգիս մերոյ, և ըզնոսս խոստովանել իմաստուն խնամակալս Լեզուի և Արօնի ընդ ամենայն ժամանակս պատմական և քաղաքական կենաց մերոց:

Իսկ արդ՝ քանզի եկեղեցականք յաւետ գուն զործեալ են ի հնումն յառաջադիմութեան ազգային դաստիարակութեան, և ըստ հոգեւոր նշանակութեան իւրեանց՝ փրկարար ազդեցութիւնն այն բարոյապէս ներգործելոյ ի բարօրութիւն ժողովրդեան կատարելապէս յաջողեալէ նոցա, ապա ուրեմն անհրաժեշտ հարկ ի վերայ մեր կայ հսկել յարաժամ ի վերայ վայելուչ դաստիարակութեան նոցին իսկ եկեղեցականաց. զի մի՛ յանդունդս տգիտութեան զառաժանիցեն, և յայն քարշեցեն ընդ իւրեանս և զլրութիւն Ազգիս, ոյր դաստիարակութիւն և պահպանութիւն՝ յետ բառնալոյ քաղաքական կենաց մերոց՝ դարձեալ նոցայն հաւատացեալ է տեսչութեան:

Յաւիմք ասել, բայց ի հարկէ իրացն ստիպեալ մեծաձայն խոստովանիմք թէ՛ արդարեւ ի յետին ժամանակս ընդ պակասել ուսումնասէր բարոյից եկեղեցականաց մերոց՝ կարճեցաւ նաեւ Ազգիս մերոյ յառաջադիմութիւն. յուսմունս գիտութեանց. և քանզի եկեղեցականք մեր յետեալք գտանին և զերկք ընդհանրապէս ի պէսպէս հոգեւոր և բարոյական կատարելութեանց առաջնոցն եկեղեցականաց, անծանօթք կենցաղօգուտ ուսմանց և լեզուագիտութեանց, ուստի չեն ինչ զարմանք՝ զի և ազգն մեր տակաւին ի տգիտութեան թարթափի ըստօրինակի հոգեւոր դաստիարակաց իւրոց և Առաջնորդաց:

Ի դէպ գայ մեզ աստանօր ի մէջ բերել զսոսկազոյն բանս խորհրդածութեանց միոյ ուրուք երանաշնորհ հարց Արքայ Լեկեղեցւոյ՝ զեղեցիկ իմն յարմարեալս նաեւ արդեան վիճակի մերայնոցն տգիտութեան թէ՛ “Ա՛տան զի եղև քահանայն իբրև զմի ի ժողովրդինէն, վասն զի կրօնաւորք քաղաքականաց վարուք վարին, վասն զի ոչ զանազանին ի միմեանց վանականք և աշխարհականք, այլ ամենեքեան խոտորեցաք, ի միասին անպիտանացաք, խըստացուցաք զպարանոց մեր և ոչ խոնարհեցաք, ստունգանեցաք պատուիրանի Տեառն և ոչ զղջացաք, այլ դարձաք սրտիւք մերովք յԱզիպտոս”, այլովքն հանդերձ:

Վիճիլի մեք հարկ համարիմք հաստատուն իմն եղանակաւ բունն հարկանել զառաջինն զհոգեւոր դաստիարակութենէ եկեղեցականաց մերոց, յորոց դարձեալ պարտ է տին ունել ի ժամանակին յա-

ռաջադիմութեան Ազգիս ի կարևոր ուսմունս և աւատոյ և լեզուի: Իսկ առ այն թէ՛ ի ձմեռնացեալ ժամանակին քանի՞ն կարևոր է մեզ ունել զուսումնական հոփիւս և մշակս ի պայծառութիւն Սրբոյ Եկեղեցւոյ՝ չեն ինչ պէտք երկարաբան տպացուցութեանց, իբրեւ զի նուազութիւն բարեպաշտութեան և Աստուածապաշտութեան ի միջի Ազգայնոցս, բազմադիմի մեղանչանք ընդդէմ Աստուծադիր պարտուց Քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ, յաճախունք նորանոր որոգայթից ի սարտուցանել զպարզամիտս և զգիւրահաւանս ի հաւատոցն հաստատութենէ, անշքութիւն եկեղեցեաց և վանօրէից, բազմութիւնք պէսպէս կորստական ախտից և մոլութեանց, միթէ չիցե՞ն այսօրիկ ակնյայտնի տպացոյցք անփութութեան՝ և որ մեծն է՝ անգիտութեան եկեղեցեականաց և աշխարհականաց առհասարակ պարտուց իւրեանց, և հետեանք սահեալ գոյոյ իւրաքանչիւրոցն ևս իրասուց յանդունդս տգիտութեան:

«Ոչ կամիմ եթէ տգէտք իցէք, եղբարք, զորչէ աւագաւիող ազգարար փոյն առաքելական, և զնոյն հնչեցուցանեն ի լսելիս մեր իմաստասէր Հարք Սրբոյ Եկեղեցւոյս Հայոց բազմակերպ բանիւք և օրինակօք: «Ծաներո՛ւք, ասէ մեծագործ Հայրապետն Եկեղեցւոյ մերոյ Սահակ Պարթև, զի որպէս կուրութիւն աչաց ատելի է մարմնոյն, նոյնպէս և տգիտութիւն ոգւոյ ատելի է Աստուծոյ, մանաւանդ քահանայից, : Եւ եթէ առ ժողովուրդն և առ քահանայս այսչափ, որչափ առաւել խոտաբոյն պարտին լինել պահանջք դիտութեան ի վարդապետաց,

յիպիսկոպոսաց և յամենից անձանց առհասարակ՝ որոց ուխտեալ իցէ ի կոչումն մտեալ կուսակրծնութեան՝ և աւանդապահ լինել յաւէա վարդապետութեանց Եկեղեցւոյ:

Ումտաւ ածելով մեր զայս ամենայն՝ և տեսեալ զի չէ՛ք այլ իմն յարմարագոյն ճանապարհ ելից ի տգիտութեան խորխորատէն, յոր կործանեալքս եմք վասն մերոյ իսկ անուսումնասէր բարոյից, բայց զի բանալ հեռզհեռէ ըստ օրինակի այլոց ազգաց զՎալրոցս լուսաւորութեան, վասն որոյ յորմէ հեռէ ամբարձաք ի գերագահ Մթռս Սրբոյ Հօրն մերոյ Պրիգորի Մեծի Պարթևի, անձանձրոյթ իմն սիրով՝ ձեռն արկաք ի բացումն Հոգւոր Վալրանոցաց ի վանորայս և դպրոցաց առ իւրաքանչիւր եկեղեցեաւ ըստ քաղաքաց քաղաքաց և գիւղօրէից ի բազում տեղիս Հայաստան աշխարհիս, փոյթ ի մէջ կալաք ի տեղիս տեղիս հաստատութեան Թանձական Վալրանոցաց, և ըստ մերովսանն կարի ջանադիր եղաք ի բարեկարգ պայման կառավարութեան զարդէն եղեալսն վերածելոյ, որոյ վասն զկարևոր կանոնս և զկանոնադրութիւնս տպագրութեամբ հրատարակելոյ չգտաք յանհոգս՝ առաջի աչաց ունելով զօգուտն սիրեցեալ Ազգիս և եկեղեցւոյ:

Բայց այսու ամենայնիւ միթէ ունիցիմք իրաւունս ասելոյ զազգային Վալրոցաց մերոց՝ եթէ չունին նոքին այլ ևս կարօտութիւն պէսպէս բարեկարգութեանց. ապաքէն ոչ, այլ մանաւանդ պարտիմք խոստովանել թէ՛ սիրախնամ հոգատարութիւնք մեր զնոցայն յառաջադիմութենէ՝ յիրեան հանէն զայլ բազմ

մատենակ անհրաժեշտ պիտոյս, որոց կատարման պարտ է մեզ փոյթ ունել յաբոժամ՝ եթէ կամիցիմք հաստաշինն կացուցանել զպարտեակ գոյութիւն նոցին այժմ և յապագային:

Շնորհ մեծ ունիմք զսիրեցեալ Ազգես մերմէ՝ զի ի կարևոր դէպս յօգն մեզ հասանէ նիւթական ձեռնառութեամբ իւրով ի լըումն բարեսէր նպատակաց մերոց, և ի նոցայն աջակցութիւն յամենայնի զյոյս մեր բեւեռեալ գործեմք յաւէտ՝ զոր գործեմքս և զորս մինչև ցայսօր գործեցաք:

Աւանիկ տեսեալ մեր զանհրաժեշտ իմն կարևորութիւն բարձրագոյն ուսմանց՝ Գպրանոցի իրիք, զորոյ զկառուցումն կարևոր ծանուցեալ և մերոցն նախորդաց՝ անգիտանամք թէ էր սակս ձեռնթափ յետոյ լեալ է նոցա յիրադործութենէն, իսկ մեր յուսացեալ բոլորովն յԱստուած, յաջողեցաք վերջապէս յաւարտ ածել այսօր զհոյակապ շինութիւնն զայն, զոր և կազմեցաք Ղեմարան Ժառանգաւորաց Արբոյ Լճմիածնի, ի մօր եղեալ պատրաստել ի նմա զարժանաւոր կուսակրօն եկեղեցականս:

Յաւերթոյցն սակի համարիմք աստէն յիշատակել զայն ամենայն բաղմատեսակ դժուարութիւնս և զբարոյական ինչ ինչ արգելառիթ հանգամանս՝ զորոց դէպ եղև մեզ զգիմի հարկանել մինչև յաջողեցաւ փխճանական կառուցումն Ղեմարանիս, բայց ոչ նոյնպէս լռութեամբ կարեմք անցանել զյիշատակութենէ պարտաւորութեանց, զոր ունի Ղեմարանս մեր առ Ազգս, և փոխադարձաբար հարկ ի վերայ ազգայնոց կայ ունել առ Ղեմարան:

բան. ըստ որում որպէս Աթոռս Արարական համազգային համարի, նոյնպէս և Ղեմարանս նորակառոյց իբրև ազգային ընդհանուր սեփհականութիւն և աղբիւր դաստիարակութեան համարի ընդհանուր եկեղեցականութեան Ազգիս:

Իսկ արդ՝ որպէս ի վեր անդր կանխեցաք ասել. գլխաւոր նպատակ Ղեմարանիս է՝ ընծայել լրութեան Ազգիս զկուսակրօն եկեղեցականս, բայց զայնպիսի ումանս՝ որք զարդարեալք բարձրագոյն ուսմամբք կրօնական գիտելեաց և կարևորացն աշխարհականաց լեզուաց և գիտութեանց, կրթիցին և զարգանայցնին ամենայն Աստուածահաճոյ վարուք և հաւատոյ վայելչութեամբք լցեալք՝ պարաստեալք և ամեթացեալք՝ և յաւարտ ուսմանցն ելանիցեն ի հանդէս Ազգային հոգեւոր դաստիարակութեան առ ի սերմանել և տարածել առատօրէն զճշմարիտ վարդապետութիւնս Հայկազեան Աստուածատուրս Արօնի և դաւանութեան եկեղեցւոյ Հայաստանեայց, արմատաքի քանցելով հանելով յազգային անդաստանէ զորոմունս նորահնար եկամուտ վընասակար մոլութեանց և սովորութեանց, առ ի բանալ հետզհետէ զազգային զբարոցս և յաւելուլ յԱզգիս մերում զթիւ հոգեւոր դաստիարակաց, բանիբուն քարոզաց, քաղցրուսոյց վարդապետաց, բարեսէր դպրապետաց, արխաիրա հովուաց, մեծարդոյ իմաստասիրաց, համառօտ ասել՝ ի բարեպաշտ վարս կրթեալ և կարևոր ուսմամբք պերճացեալ եկեղեցականաց և ուսուցիչ վարժապետաց:

Այսօրիկ ահա լինելոյ են պարտք աշակերտելոցն ի Ղեմարանիս առ սիրե-

ցեալ Ազգս մեր, որ յիւրմէ կողմանէ համարելով զՂեմարանս զայս իբրեւ զնորաբողբոջ ամրապինդ շողկապ կրօնական և աղբային միութեան իւրոյ ընդ Սրբոյ Աթոռոյս Լշմիածնի՝ պարտի անտարակոյս չլինել անտարբեր յառաջադիմութեան սորին, այլ մանաւանդ արժանի առնել զսա սիրալիր համակրութեան իւրոյ և ի կարեօր դէպս պարտ և պատշաճն ձեռնառութեան, հայել յայս քաղցրադուժ աչօք խնամակալութեան որպէս ի ծառ ինչ նորատունկ՝ կենդանացուցիչ զօրութեան ազգային հոգեւոր դաստիարակութեան և լցուցիչ պիտոյից Ազգի և Եկեղեցւոյ, ուստի պահպանել զայն ի խորշակահարութենէ և յայլոց վնասաբեր արկածից, հեղով ի նա՝ ըստ պահանջման հարկին՝ առատահոս վտակօք ազգասիրութեան զտուրս կամաւոր օժանդակութեան և խնամոց, որպէս զի սաղարթապատեալ և պողպալից ուռածացեալ հաստարմատ ծաղկեացի յաւէտ ի փոքուհայկական անդաստանիս մերում:

Յուսարով թէ փոքր ի շատէ բաւեցաք զդացուցանել սիրելեացդ իմոց զընդհանուր նպատակ Ղեմարանիս և զփոխադարձ պարտս միմեանց՝ Ազգիս և Ղեմարանի, պարտ համարիմք յուելու և զայս մի ինչ՝ թէ աջակցութիւն եկեղեցականաց և աշխարհականաց ի կատարումն բարեւեր նպատակի իրիք լիալ է յաւէտ յորդատաւ աղբիւր յառաջադիմութեան, և զնորին հակառակն՝ որոշումն ի միմեանց երկոցունցս յաղբային և յընդհանրաշահ ինդիքս՝ տեղի տուեալ է հանապաղ պէսպէս տարածայնութեանց, երկպառակութեանց և յետամնացութեանց:

Արդ՝ կամելով մեր իրադործել զյառաջադրեալս զայս նպատակ ի բացումն հոգեւոր Ղեմարանիս յառաջիկայ ամսեանն Սեպտեմբերի անդատձառ, թէպէտ ցաւ է մեզ զի ըստ կանխադիկոյց պատուիրանաց մերոց չեն այնպէս արդիւնաւորեալք Թեմական, Ամասիական, և Ալեքսիական զպրոցք, որք պարտէին լինել իբրեւ նախակրթարանք Ղեմարանիս, այլ քանզի ժամանակն թանկալին սահի անդադար և կորուստ նորին վնասաբեր լինի յառաջադիմութեան եկեղեցւոյ Հայոց, ուստի ընարեցաք զմիջին իմն ճանապարհ, որով յաջողեցի մեզ ապաքէն պսակել զնպատակն աղօթուտ՝ թէ և այն ևս ոչ առանց թեթեւ ծախուց և սակաւ դժուարութեանց, այն է որոշեցաք յատկապէս առաքել աստի . . . . .

Աւարդապետ, որպէս զի սա որոշեցէ յընարեւոյն զարժանաւորանքս Հրահանգիս և առաքեցէ այսր ի Սուրբ Լշմիածին, նա և զիտակ արասցէ զազգայինս մեր ներքին տնտեսական կառավարութեան Ղեմարանի. քանզի չկարեմք ծածկել բնաւ ի հասարակաց գիտութենէ զայն ամենայն՝ որ ինչ վերաբերի ի յարատուութիւն սորին, այլ մանաւանդ հրաւիրեմք զիւրաքանչիւր անհատ աղբային ձեռնառ լինել մեզ ըստ կարեաց յայսմիկ ընդհանրաշահ գործոյս եթէ խորհրդով բանից և եթէ այլ կարեւոր միջոցօք բարեգործութեան:

Վանդի դասն յաղբայինս մեր բարեմիտ անձինք, որք ցանկալով նպատեալ յառաջադիմութեան Ղեմարանիս՝ նամականով իւրեանց խնդրեցին ի մէջ տեղեկութիւն զտեսակաց օժանդակութեան:

Մեք զչափ և զտեսակ օժանդակութեանց  
թողեալ եմք ի կամս նուիրատուն, և  
հարկ համարիմք ծանուցանել, զի ամե-  
նայն ծախք ուսմանց և սննդեան Ժա-  
ռանդաւորաց Ճեմարանիս լինելոց են ի  
Գանձարանէ Սրբոյ Աթոռոյս. միայն եթէ  
ցանկանայցէ զք ընդունել յիւր վերայ  
աղբասիրաբար զծախս միոյ ուրուք ժա-  
ռանդաւորի, այնպիսին ամի ամի պարտի  
հատուցանել ի զին որդեգրութեան լուր-  
լիս արծաթոյ 300՝ կամ յինքննէ ուղղա-  
կի և կամ ընդ ձեռն տեղական Առաջ-  
նորդաց հատուցանելով զայն ի Գանձա-  
րան Սրբոյ Աթոռոյս, իսկ զընտրութիւն  
որդեգրին վերապահեմք մեզ և թեմական  
Առաջնորդացն մերոց նկատողութեան :  
Շնորհակալու մտօք յայտ առնեմք և  
զայն՝ զի եղեն նա և այնպիսի բարերարք,  
որք ի յաւերժական յիշատակ անուանց  
իւրեանց և բարեդործութեանց առա-  
տաձեռնեցին ի Գանձարան Սրբոյ Աթո-  
ռոյս զպանքական տոմսակս և զմշտնջենա-  
ւոր դրամադուխտ, զորս մտադիր եմք  
հետզհետէ տալագրութեամբ ի լոյս ըն-  
ծայել, իսկ զանուանս նոցին արձանա-  
գրեցաք այժմէն ի յիշատակարանս աղ-  
գասէր բարերարաց Սրբոյ Աթոռոյս և նո-  
րակառոյց Ճեմարանիս :

Լիայոյս գողով՝ զի սիրեցեալ որդիք  
մեր համայն և ազգս Հայոց ուրախու-  
թեամբ սրտի պատրաստ է ընդունել և  
սիրալիր համակրութեամբ պսակել զընդ-  
հանրաշահ ձեռնարկս մեր՝ յամենայնի  
լեալ մեզ աջակից և խորհրդատու՝ վառ-  
եալ սիրով միութեան ընդ բաղմադարեան  
կեդրոն լուսածին հաւատոյ իւրոյ և կրօ-  
նի աւանդելոյ մեզ ի սրբազան Առաքե-

լոցն մերոց Թագէտէ և Բարդուղիմեայ և  
յառաքելասարաս առնէն Աստուծոյ ի  
սրբոյն Գրիգորէ Պարթևէ, խնդրեմք ի  
ձէնջ՝ սիրեցեալ որդեակք իմ, զի ուր  
ուրեք և զտանիջէք վտարեալ ըստ մարմ-  
նոյ բերմամբ արկածից ժամանակաց՝ ըստ  
հոգւոց ձերոց ջերմեռանդութեան փու-  
թասջէք միաբանել սերտ սրտիւ և ան-  
լուծանելի շաղկապաւ միութեան ընդ  
Սօրս հասարակաց սրբոյ Էջմիածնի, ոչ  
դարձուցանելով բնաւ զաչա մտաց ձերոց  
ի հոգի որաց աստի զանձուց փրկութեան  
և դաստիարակութեան : Իսկ մեք այսու  
Հայրապետական Առնդակաւ մերով մաղ-  
թեմք յամենառատ Բարձրեւոյն շնորհել  
Ձեզ և Մեզ զօրութիւն և զյաջողու-  
թիւն միաբանական սիրով շահատակելոյ  
ի յառաջադիմութիւն ընդհանրութեան  
ազգիս և մերս այս Ճեմարանի, զոր վա-  
հանափակ արարեալ սիրոյ մերոյ առաւե-  
լութեամբ յերեւելի և յաներևոյթ որո-  
գայթից թշնամեաց՝ կարող լիցուք զա-  
կընկալեալն ի նմանէ քաղել տակաւ առ-  
տակաւ զբաղմաբեղուն հունձս ճշմարիտ  
կրթութեան և դաստիարակութեան Աղ-  
զիս առ յապագայն ի Զահս հաւատոյ,  
յուսոյ և սիրոյ, և Արարչին ամենեցուն  
մատուցուք զլիաբերան գոհութիւն և  
զփառս յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն : , ,

## ՀԱՄԵՆՈՍ

### ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ

### ՃԵՄԱՐԱՆԻ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ.

Ա. հպատակ ձեմարանի Ս. Էջմիածնի է՝ պատ-  
րաստել զկուսակրօն եկեղեցականս բարեկիրթս եւ  
քաջամուտս եկեղեցական եւ Աստուածաբանական

ուսմանց եւ արտաքին կարեւոր եւ կենցաղօրոյ ունեցողութեանց եւ լեզուաց ի սէտս Հայաստանեայց եկեղեցւոյ :

Բ, ճեմարան Ս. Էջմիածնի պարտի լինել ընդ ծայրագոյն իշխանութեամբ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց :

Գ, ճեմարան Ս. Էջմիածնի պահպանի արդեամբք Մայր Աթոռոյ սրբոյ Էջմիածնի եւ նուիրաբերութեամբք Հայոց :

Դ, Բաց ի ընդհանուր վերահսկողութենէ վե՛. Կաթողիկոսի՝ վարէ զներքին եւ զարտաքին կառավարութիւնս ճեմարանի Ս. Էջմիածնի՝ վերատեսուչն նորին՝ օգնականութեամբք 1, Ուսումնական եւ 2, Տնտեսական ժողովոյ եւ 3, Ընդհանուր Խորհրդարանի :

Ե, Ի ճեմարանի Ս. Էջմիածնի բաց ի վերատեսուչն՝ Ոգնական վերատեսչի, Ուսուցչապետը եւ ուսուցիչը, Վերակացուք, Բժիշկ, Մատենադարանապետ, Քարտուղար, Տնտես եւլն :

Զ, Ի ճեմարանի Ս. Էջմիածնի ընդունին Հայկազն պատանիք յամենայն վիճակաց եկեղեցւոյ Հայաստանեայց, որք պարտին լինիլ որք կամ ի դասակարգէ աղքատ ծնողաց, եւ ամենեքեան պահպանին եւ ուսանին ձրիապէս :

Է, Ի ճեմարանի Ս. Էջմիածնի ընդունին յառաջագէմ եւ ընդունակ աշակերտք, աւարտեալքն զուսմունս իւրեանց ի վանօրայս եւ ի թեմական Գպրանոցս, յուսումնարանս եւ ի Միջնակարգ եկեղեցական դպրոցս, ըստ նախընթաց հարցաքննութեան ի ճեմարանի՝ համաձայն առանձին Հրահանգի :

Ը, Հասակ ցանկացողաց մտանել ի ճեմարան պարտի լինել ոչ նուազ քան 414 տմն եւ ոչ առաւել քան 416 :

Թ, ճեմարանն ունի զվեց լսարանս (դասարան) իւրաքանչիւրն մի ամեայ ընթացիւք (շրջանա) :

Ժ, Ի ճեմարանի ամենայն առարկայք եւ գիտութիւնք աւանդին յատկապէս ըստ սովորութեան մայրենի լեզուաւ :

ԺԱ, Ի ճեմարանի աւանդին :

1. Կրօնագիտութիւն ընդարձակ՝ ըստ դասնութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ :

2. Պատմութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ :

3. Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւն :

4. Գիտութիւն եւ մեկնութիւն Սուրբ Գրոց :

5. Աստուածաբանութիւն տեսական, գործնական, բարոյական եւ բաղդատական :

6. Տօմարագիտութիւն եկեղեցական եւ հմտութիւն Ժամակարգութեան :

7. Կրթութիւն եկեղեցական բեմաւասցութեան :

8. Վարք սրբոյ հարց յիշատակելոյ ի տօմարի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ :

9. Եկեղեցական իրաւաբանութիւն :

10. Ազգային եւ Ընդհանուր Դիցարանութիւն :

11. Փիլիսոփայութիւն (Հոգեբանութիւն եւ Տրամաբանութիւն) եւ պատմութիւն փիլիսոփայութեան :

12. Ազգային պատմութիւն եւ Աշխարհագրութիւն :

13. Ընդհանուր եւ Ռուսաց պատմութիւն եւ աշխարհագրութիւն :

14. Թուաբանութիւն, Բնագիտութիւն (Ֆիզիքա) եւ Տիեզերագրութիւն :

15. Բնական պատմութիւն :

16. Հայկաբանութիւն հարուստ եւ մատենագրութիւն Հայոց :

17. Լեզու Ռուսաց :

18. Լեզու Գաղղիացւոց :

19. Լեզու Լատինացւոց :

20. Լեզու Յունաց :

21. Լեզու Եբրայեցւոց :

22. Գծագրութիւն եւ նկարչութիւն (առաւելապէս եկեղեցական) :

23. Զայնագրութիւն Հայոց :

ԺԲ, Ուսումնաւարտ աշակերտք ճեմարանի պարտին ընդունիլ յատկապէս զաստիճան վարդապետութեան եւ առհասարակ եկեղեցականութեան, եւ իւրեւ րացառութիւն (կարդիւն) յուսուցչութիւն յազգային ունումնարանս :

ԺԳ. Վասն ներքին և արտաքին կառավարութեան ձեմարանի Ս. Էջմիածնի ունի հրատարակիլ առանձին ընդհանուր կանոնադրութիւն :

ՀՐԱՀԱՆԳ

ՍՍԱՍ ԸՆՏՐԵԼԻ ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ

ՃԵՄԱՐԱՆԻ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Որք (աշակերտք) պարտին լինել

1. 14-16 ամեայք:

2. Հակամէտ լիցին ի կղերականութիւն՝ սակս պատրաստելոյ զանձինս իւրեանց ի կուսակրօն պաշտօնեայս Եկեղեցւոյ Հայաստանեայց:

3. Իցնն որքը, կամ որդիք աղքատ ծնողաց, առողջակազմք, փափկաձայնք, ուշիմք, վկայեալք ի բարի վարս, ոչ ապուշք կամ ծցլք՝ և անընդունակք ուսմանց, և ոչ խեղանդամք:

4. Ունիցին զվկայական ծննդեան և մկրտութեան, և վկայագիր իրժշկէ վասն պատուաստի ծաղկին և առողջ կազմութեան, ևս ազատ լիցին ի ցեղական աստակրութենէ:

5. Գիտասցեն գոնէ

ա, զԱռաջին մասն Հայ. Բերականութեան. Բ, զՀամառօտ Բրիտանական վարդապետութիւն և զՊատմութիւն Հին և Նոր Աստակարանաց.

գ, զՌուսերէն (կամ զԳաղերէն սակս պոյրց սահմանաց):

դ, զՀամառօտ Ազգային Պատմութիւն.

ե, զՀամառօտ Ընդհանուր Պատմութիւն.

զ, զՀամառօտ Աշխարհագրութիւն.

է, զԱ. Մասն Թուարանութեան:

6. Եթէ աշակերտքն իցնն անհամաձայն պահանջեալ վերջիշիւրց պայմանաց, անմիջապէս վերադառնան ուստի եկին:

ՅՈՒՑԱԿ ՏԵՂԵԱՑ

ՅՈՐՈՑ ՊԱՀԱՆՁԵՑԱՆ ԱՇԱԿԵՐՏԻ

ՎԷՏԱՆԻ ԵՐԼԱՆԱՅ

ՎԷՏ. ՊԵՏԱՐԱԿԱՆ Ե. ՆԱԽԻՅԵԱՆՈՒՄ

Երեւան . . . . . 1  
Աղէքսանդրապոլ . . . . . 1  
Նախիջեւան - Հին . . . . . 1  
Ազուլիս . . . . . 1  
Վաղարշապատ . . . . . 1  
Տաթև . . . . . 1

ՎԷՏԱՆԻ ՎԵՐԱՊԱՐԱՆԻ Լ

ԻՎԵՐԵԼԻ

Տփլիս . . . . . 3  
Ախալցխա . . . . . 1  
Գանձակ . . . . . 1  
Ախալքալար . . . . . 1  
Գորի . . . . . 1  
Գուրիայիս . . . . . 1  
Սղեւիս . . . . . 1

ՎԷՏԱՆԻ ՈՐԵՂԱԿԱՆ

Շուշի . . . . . 3  
Նուխի . . . . . 2

ՎԷՏ. ՇԱՏԻՆԱՅ

Շամախի . . . . . 2  
Բաղու . . . . . 1  
Ղուբա . . . . . 1

ՎԷՏ. ՍԱՐԴԻՆԱՆՈՒՄ

Աստրախան . . . . . 5  
Գալար . . . . . 2  
Նոր - Արմաւիր . . . . . 1  
Մոզդուլ . . . . . 1  
Ստաւրապոլ . . . . . 1

Նախիջեւան - Նոր . . . . . 4  
Քիշնեւ . . . . . 1  
Ոգրիլման . . . . . 1  
Թէոդոսիա . . . . . 1  
Սինֆէրապոլ . . . . . 1  
Գարսուբազար . . . . . 1  
Օտեսա . . . . . 1  
Գրիգորապոլ . . . . . 1

Ի. ՏԱՇԿԱՆԱՐԱՆԻ

Կ. Պոլիս . . . . . 2  
Զմիւռնիա . . . . . 1  
Կոսթին . . . . . 1  
Մուշ . . . . . 1  
Վան . . . . . 1  
Կարս . . . . . 1  
Բաղրեւանդ . . . . . 1  
Բաքու . . . . . 1  
Բաղէշ . . . . . 1  
Տիգրանակերտ . . . . . 1  
Եզնկայ . . . . . 1  
Շապինգարահիսար . . . . . 1  
Տրապիզոն . . . . . 1  
Կեսարիա . . . . . 1  
Գաղաթիս . . . . . 1  
Եւդոկիա . . . . . 1  
Սեբաստիա . . . . . 1  
Եփեսոս . . . . . 1  
Մուսուլաթիս - Թոման . . . . . 1  
Աւստրիա - Սուլայա . . . . . 1

Ե. ՊԱՐԱՆԱՐԱՆԻ

Դաւլէժ . . . . . 2  
ՅԱՄԱԿԱՆԻ ԸՆԴ ԸՆԴԿԱՄԱՆԻ . . . . . 3

Համայն ի միասին 75 աշակերտ.

ՄԻՒՍ ԿՈՆԴԱԿՆ.

“Վասնի երջանիկ էր եկեղեցի Հայաստանեայց և որչափ բարձրագլուխ պանծայր փառօք և զարդու՝ մինչ առաջնորդէին նմին անձնուէր՝ բարեկիրթ և ուսեալ հովիւք և քաջ կրօնադէտ վարդապետք, որ գեղապաճոյճ իմն պսակ հանդիսացեալ ի գլուխ Մօրս մեր Հայաստանի՝ ընդ ամենայն տեղիս կանգնէին և հաստատէին զեկեղեցիս, զվանօրայս, զգալորցըս և զայլ բազում բարեգործական վարքս, յորս աստուածապաշտութեանն արփիական լոյս բոցաճաճանչ փայլէր և ծաւալէր ի սիրտս և ի միտս ամենից Հայազնեայց: Մայրենի լիզու մեր աստուածա-

շնորհ պանչելի կատարելագործութեամբ  
 Հայկական աթուրթայիցն և զբաղանո-  
 թիւն ազգիս օր քան զօր ընդհանրացեալ՝  
 զմտաւորական և զբարոյական յառաջա-  
 դիմութիւն Հայ մանկուոյն յապահովի  
 կացուցանէր, բուն ջանք ռիւերիմ և զիշե-  
 րաւաստակ թշնամեաց Ակեղեցւոյ և Ազ-  
 գի՝ հանդերձ բաղմատեսակ որոգայթիւք  
 ի նոցունց լարելովք՝ ինքեանք յինքեանս  
 խորատկեալ կործանէին և անհետանային  
 առաջի առաքինութեանց երանելի թարգ-  
 մանչաց մերոց, և նաւն ազգութեան մե-  
 րոյ առաթուր հարեալ զլեռնակուտակ  
 ամեհի ալիս յոգնախուռն արկածից և  
 փորձանաց՝ ապահով իմն ժամանէր ի  
 դէմ եդեալն նպատակ ի նաւահանդիստն  
 փրկութեան, իսկ մանկունք նորոյս սիօնի  
 պճնաղարդեալ լուսով գիտութեանց և  
 աստուածապաշտութեան մակաղէին ի վայ-  
 րի դալարւոյ երկնապատգամ աւետա-  
 րանական վարդապետութեանց և առջու-  
 ըրս հանգստեան երջանկաւետն խաղա-  
 ղութեան:

Արդարեւ եղին դստնակսկիծ ժամա-  
 նակք՝ յորս հակառակորդք Ակեղեցւոյ  
 մերոյ յանդուգն խիղախեալ սպառնային  
 սպառնալու կործանել զայն և զաւերակ-  
 սըն անդամ և զյիշատակս հայութեան  
 և Հայորերոյ բառնալ յերեսաց երկրի,  
 այլ սակայն բարեխնամ Աջն Անեղին յա-  
 ւէտ հովանի և պաշտպան կացեալ առա-  
 քելական Ակեղեցւոյ մերում և Ազգիս՝  
 հասանէր ի թիկունս օգնութեան՝ շնոր-  
 հելով մեզ զանձնուրաց՝ զբարեկիրթ և  
 կեղեցականս և զհովիւս, որք զերկնայ-  
 նոցն բերելով յանձինս զնմանութիւն՝  
 հանապազ զհետ կրթէին աստուածայ-

նոցն պատուիրանաց, յամենայն գէպ  
 պահպան և պաշտպան հանդիսանային ի-  
 րաւանց՝ զոյութեան և ինքնուրոյնութեան  
 Ակեղեցւոյ մերոյ և ի նոյն խրախուսէին  
 զջերմեւանդ իշխանս և զհամօրէն ժողո-  
 վուրդս, որ ի ստիպել հարկին արեամբ  
 չափ շահատակեալ յաջողեցան անարատ  
 և պայծառ պահպանել զիրօնս մեր և ըզ-  
 սուրբ Ակեղեցի:

Այլ աւել, քանի՜ անհամեմատ տար-  
 բերութիւն նշմարի յանցեալն ընդ ներ-  
 կայիս, յորում թշուառ որդիք Հայկայ  
 սփռեալք ի զանազան կողմանս աշխարհի՝  
 յանհարկնս տագնապին ի խաւարի տգի-  
 տութեան՝ ակնապիշ և անհամբեր հայ-  
 ցելով զօգնութիւն, և ձայն աղաղակի  
 նոցա առ համազգայինս ի ժողովն բարո-  
 յական ձեռնտուութեան մինչև յերկինս  
 հասանէ, բայց սակաւք են որ լսեն, և ար-  
 ժան իցէ արդեօք անտարբեր կալ ի լուր  
 աղիողորմ հիծեծանաց և սրտաճնկի տա-  
 ռապանաց համարիւն եղբարց սիրելեաց.  
 զի եթէ այլ ևս յարատեւեցեն որդիք Հայ-  
 կայ ի խաւարի տգիտութեան, ի ներկա-  
 յիս քօղարկեալ վտանգք կորստեան ծան-  
 բազոյն կարեն լինել և անխուսափելիք.  
 քանզի ըստ Փրկչականն բանի՝ հունձք  
 բազում գոլով և մշակք սակաւ առ ի  
 կարող լինելոյ օգնել բանաւոր Հօսիս սի-  
 րելոյ՝ և որք ենն՝ ըստ մեծի մասին ի տը-  
 դիտութիւն գոլով խոնարհեալ՝ անհամա-  
 ձայն բոլորովն ընթացից և պահանջմանց  
 լուսաւոր ժամանակիս, միթէ հնա՛ր ինչ  
 իցէ ակնկալել ի նոցանէ զփրկութիւն Ա-  
 կեղեցւոյ. ապաքէն տարակուսելի է այն,  
 որով և ապագայն ազգութեան մերոյ նը-  
 սեմ և կարի վտանգալից՝ եթէ ո՛չ դէթ

այժմէն կանխեսցուք զարժանն հոգալոյ: Եւ զհաճող այս եղիցի, եթէ ոչ պատրաստելով զարժանաւոր հովնես և զհմուտ վարդապետս ի պաշտպանութիւն Եկեղեցւոյ մերոյ սրբոյ և Ազգի:

Ապաքէն քաջ իսկ զգացեալ մեր կանխաւ զայս ամենայն ըստ սեպուհ և սրբազան պարտուց պաշտաման մերոյ՝ ահաւասիկ բազում ճգամք և դառն աշխատութեամբ պատրաստեցաք Ղա'եմարան ժառանգաւորաց աստ ի Մայր Աթոռս մեր ի սուրբ Լշմիածին, զորոյ մտադիր եմք Տերամբ օրհնել զբացումն ի յառաջակայ ամսեան Սեպտեմբերի ներկայ տարւոյս: Այլ քանզի համայն աշակերտք պարտին լինիլ ձրիաթոշակ, որոց թիւ լրացի առ այժմ՝ առ նուազն 360 հաւանութեամբ յարեանց Աթոռոյս և եթ հոգալոյ զամենայն նիւթական պէտս Ղա'եմարանի և զանհրաժեշտ զծախսն՝ որք լինիցինն անշուշտ. վասն որոյ վստահացեալ յօգնութիւնս և ի ձեռնտուութիւն նրս սիրելի և հարազատ որդւոց Մայր Աթոռոյս Հայաստանեայց և մեր՝ փութամբ խնդրել ի ձէնջ, զի որք ձեռնհաս իցեն՝ ըստ կամաց իւրեանց և կարեաց յօժարամտեցին ընդունել զմի կամ առաւել որդեգիրս՝ նուիրելով և հատուցանելով ի տարեկան ծախս նոցա՝ զերեքհարիւր ռուբլիս: Յուսամք զի ի նպաստից բարեպաշտ ազգայնոց մերոց սատարեալ՝ զպակասորդսն մեր մեզէն ամբողջացուցանել յայլոց աղբերաց յաջողեցուք, որով և զյարաւուութիւն Ղա'եմարանիս յապահովել կարցուք յապագային. իսկ բարոյական արդասիք նորին անշուշտ լիովին

պոսկեսցեն զանկալութիւն մեր, և՛ Ազգի և՛ Եկեղեցւոյ:

Ոչ աւելորդ համարիմք յիշել աստանօր և զայն, զի որք միանուագ կամիցին նրբիւրել զգումար ինչ, որոյ տոկոսիքն բաւական իցեն ի վճար տարեկան ծախուց դէթ միոյ որդեգրի, անուանք այնպիսեաց արձանագրեցին ի վերջ իւրաքանչիւր մատենից հրատարակելոց ի տպարանէ Մայր Աթոռոյս սրբոյ Լշմիածնի սկսեալ յօրէ բացման Ղա'եմարանի:

Արդ՝ լիայոյս անկալութեամբք յանձն առնեմք զայս Սոնդակ մեր և զմատենն ի ձեռն . . . Վարդապետի . . . հարազատ միաբանի Սրբոյ Լշմիածնի, զոր յատկապէս առաքեալ եմք յայդոսիկ կողմանս առ ի ընտրել զաշակերտս Ղա'եմարանի ի քաղաքաց և զիւղօրէից կանխաւ առ ի մէջ նշանակելոց ըստ տպագրեալ Հրահանգին, որում և պատուիրեալ եմք զիմել առ բարեպաշտութիւնս Ձեր և խնդրել զօգնութիւնս ի նպաստ բարենպատակ դործառնութեանց մերոց: Մնայ աղգասէր, ռեսուսմասէր և առաքինափայլ որդւոցդ մերոց սիրելեաց՝ ի սէր Ազգիս և Եկեղեցւոյ մտադիւր սիրով ընդունել զհրաւեր մեր և զյորդորանս՝ ստորագրելով յայս մատենն՝ զնուէրս ձեր ըստ իւրաքանչիւրոցդ բաղձանաց և կաքողութեանց:

Մաղթեմք ի Տեսունէ մերմէ և ի Փլըրկէ Յիսուսէ Վրիստոսէ փոխարինել օժանդակողացդ բարերարաց՝ զհարկւրապատիկն և զհաղորապատիկն աստ և ի հանդերձեալն, և Տէր զարդարեսցէ զձեզ ամենայն բարեմասնութեամբք հոգւոյ և մարմնոյ՝ շնորհելով զյաջողութիւն ամենայն դործառնութեանց ձերոց և զվա-

յիւր երկնից Արքայութեան ի կենանս յաւիտենականս: , ,

### ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ Ի ԴԱՎԻԷԺ

Ի Գալթրիժոյ ուղղեալ մի նամակէն կիմանամք որ, ամսոյս 15 ին լուսանալոյն կամ ընդ արշալոյսն՝ այս ինքն ժամը 4 էն 15 ըրպէ անցած՝ մի ըրպէի չափ տեղողութեամբ՝ հիւսիսէն հարաւ ցնցելով երկրաշարժ պատահած է:

Երկրաշարժի սաստկութենէն շատ շէնքեր քնատուած են:

— Երկուուոյ կործանման տարին ևս անդ այնպիսի՝ երկրաշարժ մի պատահած է եղել:—

Հայոց Եկեղեցիք և Առաջնորդարանն ևս թեթեւ խախտումներ ստացած է:

Փլատակաց ներքեւ մի քանի թրքեր մեռած են:

Ինչպէս որ բնական է, բնակիչքն առհասարակ ահուգողն մէջ են եղած:

### Ա. ԵՒ Բ. ԸՆԾԱՅԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ

Շատ ժամանակ չէ՝ որ Ընծայաբերոնն անուամբ երկու տեղաբնիկներ մի զկնի միոյ ի լոյս ընծայուեցան:

Առաջնոյն համար թէպէտ լռեցինք, սակայն երկրորդին համար՝ յորում մի քեմակաւոր անձն լալեալ գրէն ելած և կցուած նամակի խելացնոր արտայայտութիւնքը՝ անտանելի և աններելի էր մեղ լութեան տալ և պատրաստ էինք մի քանի զիտողութեամբ ի զգուշութիւն հրաւիրել ողջամիտ ընթերցողները՝ եթէ ի

հաւատարիմ աղբերաց լսած չլինէինք՝ զի Պ. Գիւմրեցւոյ նպատակին և կամաց հակառակ եղած է այս նամակի հրատարակութիւնը, և որպէս հաւատեցին՝ պարունակութենէն տեղեկութիւն անգամ չունի, ուստի արդէն զրած և պատրաստած է հերքումները և պիտի յանձնէ ի վաճառել, վասն որոյ մեք ևս առ այժմ այս քանով կբաւականանամք, և կյուսամք որ՝ Պ. Գիւմրեցին մեր Եկեղեցւոյ և Եզգի շահերը քաջ կհասկանայ և այսուհետեւ այնպէս կշարժի՝ որ սարկեալ թիւր կարծիքները կըջնէ և իւր բարեկամաց դայթակղեալ մտքերը կհանդարտեցնէ, միանգամայն զիմակաւոր և վարձեալ նամակագրին անունը պարզապէս կը հրապարակէ, որպէս զի ամեն ճշմարիտ Հայ քաջ ճանաչէ զնա և զգուշանայ Հայութեան ճակատին նախատինք եղող այնպիսի՝ անդամէ:

### ՀԱՅԵԱՅՔ

Այսպիսի անուամբ ևս մի նոր գրքոյկ երևեցաւ՝ որ ի Տփլիս հրատարակեալ է:

Ինչպէս Տփլիսոյ Մեղոն զրած էր, լաւ կլինի՝ որ գրքուկի հեղինակն ի միասին չըջէ, որպէս զի ի՞նչ միտք որ կամի արտայայտել՝ բերանացի բացատրէ և հասկացնէ ընթերցողաց, կամ թէ ամեն տեղ թարգմաններ վարձէ:

Ի՞նչ օգուտ Եզգին և ի՞նչ փառք հրատարակողին այսպիսի շփոթ և Բաբելոնեան խառնակութեանց նման անմիտ պարունակութիւն ունեցող տեղերի հրատարակելն:

Ի ՄՈՍԿՎԱՅՆ

Խորհրդարանական Արարատ ամսագրոյ.

«Արարատ» ամսագրի ներկայ ամի Ապրիլ ամսուն տետրին մէջ կարգացի Սրբազան Արեւ Արքեպիսկոպոսի, իմ հանդուցեալ հօրս «Մանր Ուսմանը ազգային Եկեղեցական պատմութեան» վերնագրով նորոտեալ մատենիկի վերայ գրած ծանօթարանութիւնը (°) կամ քննութիւնը, զոր ես ևս յիմ կողմանէ կարող չեմ անցանել առանց ուշադրութեան, մանաւանդ զի նա պահանջում է ինձանից պատասխան:

Կրօնօթարանութեան Սրբազան հեղինակն քննելով զյիշատակեալ մատենիկը, գտանում է նորս մէջ երկու անճշդութիւն, կամ լրա ևս ասել կարծեաց անհամաձայնութիւն: Առաջին անճշդութիւնն է այն, որ նա չէ հաւատում թէ մեր եկեղեցւոյ մէջ կանոն եղած լինի, որ Զատիկ օր քահանայք և զըպիւրք պարտող զգեստներով զարդարուին, և երկրորդ այն, որ մեր ազգային եկեղեցական ժողովոց թիւն մինչև ցամաք 463 լինի միայն քառասուն և եօթն: Ուստի խնդրում է նա ինձանից, իբր հեղինակէն (°) նոյն մատենի, ապացոյց և բացատրութիւն: Արեւ Սրբազան համալուծ է նոյնպէս, իբր թէ իմ հայրս չէր կարող իւր երկասիրութեան մէջ այսպիսի անճշդութեանց տեղի տալ, և կարծում է որ «փոփոխութեանց» պատճառ ես եմ միայն:

Ես շատ ուրախ կ'լինեի իմ վերայ առնուլ այդ, Սրբազանի կարծիքով, անզգուշութեանց սպրդումը իմ ծնողիս երկասիրութեան մէջ. բայց հարկադրուած եմ յայտնելու, որ յիշեալ մատենի մէջ, տպագրութեան ժամանակ, բաց ի Քաղկեդոնի ժողովոյն վերաբերեալ յօդուածոյն (այն ևս գրաքննիչի հրամանաւ) այլ ինչ փոփոխութիւն եղած չէ. ուստի ես յոյժ և յոյժ կ'ապականեմ, որ այնպիսի գոյն մարդն, որպիսի էր իմ հայրս, որ առանց հիմնաւոր կերպի բանը իմանալու և քննելու պիտի չէր գրեր, թող առած լինի իւր երկասիրութեան մէջ որ և ինչ անճշդութիւն և կամ պատմութեան ընդդէմ բան: Անտարալոյս, եթէ նա, ծերունի Մոսկոյն, այժմ կենդանի եղած լինէր, կուտար իւր սիրելի աշակերտին, ծանօթաբանութեան հեղինակին, զարժանի պատասխանը և կ'իտարտէր նորա կասկածը: Իսկ ես, ցաւում եմ, որ առայժմս, յայտ մասն, աւելի ինչ ասել կարող չեմ. բայց գուցէ գայ օր, որ ասեմ: Զայս միայն կարող չեմ չափելացնել, որ ես ևս Սրբազանի նման տարակուսիմ ի նմանէ ցուցած իբր «պատմութեան ընդդէմ երկու կողմերի» վերայ, և աւելի շուտ հաւանիմ կարծիք որ գայ նոյնպէս օր, երբ որ նա ինքն . . . քննաբան համաձայնի հանգուցեալ Մաքսիմորոսի (.) կարծեաց հետ, և գտանէ առանց իմ օգնականութեան ինձանից խնդրած բացատրութիւնը և կամ վկայութիւնը: Իմ կարծիքով օրինաւոր ազգային եկեղեցական ժողով համարուելու են այնքիկ, զորս պատմութիւնն և գիտութիւնն այնպէս է համարում, և ոչ որպէս ես և կամ միւսն. ուստի Սրբազանի ասելն «Ժողովն ժողով է զարձեալ» ապացոյց չէ: Նոյն մատենիկի նախընթաց 52-երորդ

յօդուածէն յայտնապէս երևում է, թէ որպիսի ժողովքներ համար է հօրս խօսքն: Դա տաւ է. «կամ երեւոյժները և ուղղափառ հաւատոյ դէմ մղողութիւնը մերժելով համար, և կամ անկարգութիւնը վերացնելով, պէս պէս բարեկարգութեանց կանոններ հաստատելով համար»: Ուստի այս խնդրոյ մէջ, ըստ իս, տարակուսական բան չէ մնում: Բայց ես կարծում եմ հաստատապէս, թէ յիշուած եկեղեցական ժողովները համարելու է այնպիսի ժողովներ, որպիսիք էին Տիեզերական ժողովներն, և ոչ այնպիսի, որպիսի կամի համարել Սրբազան քննաբանն: Դորս կարծիքով Հայրապետութեան յաղորդութեան ժողովներն ևս ժողով են դարձեալ: Այս, ժողով են, բայց այնպիսի ժողովներ չեն, որպիսի էին ժողովներն հաւատոյ դէմ եղած մարտութիւնը և այլն քննելով համար: Ուրեմն այս սեղ անճշդութիւն չկայ, այլ կայ միայն կարծեաց անհամաձայնութիւն: Արեւ Սրբազանի նշանակած թիւն ևս կարող է ճիշտ լինել, որպէս ճիշտ է նաեւ իմ հօր բերած թիւն, այն է, իւրաքանչիւրն այն մարդով, որով առնուի: Կարող չեմ չվկայել և այն, որ հայրս ուսած լինելով իւր ազգային եկեղեցւոյ պատմութիւնը բուն ազգային աղբիւրներէ վերայ, ծանր է ինձ համաձայնել . . . քննաբանի հետ, թէ նա յօժարած լինի մոռանել իւր եկեղեցւոյ մէջ «ուրիշ ազգերից առած» սովորութիւններ: Այսպիսի սովորութիւնք, ընդհակառակն, սովոր են մոռանալ ըստ մեծի մասին մեր քահանայք: Սրինակ: Ո՛հ մայրաքաղաքումս կ'երևակեալան առաւօտեան ժամը, Ռուսաց Երմանելու համար, սովորութիւն են առած շարժ երեկոներին ասել\*): Այլ սովորութիւնք յիշել չկամիմ:

Ծանօթաբանութեան Սրբազան հեղինակն իւր նոյն յօդուածոյ մէջ յայտնում է և այս, թէ ես որպէս թէ պարտական էի յառաջ ընտ գտապարտութիւնը յիշեալ մատենի ներկայացնել զայն ի քննութիւն վերափառ Հայրապետին, և թէ ես որպէս թէ խնդրած եմ այժմ ի Հոգեւոր իշխանութենէ թոյլտուութիւն վաճառելու զայն դասատեղը:

Թէ որքան պարտաւորել էր ինձ համար պահել կամ չպահել զառաջին խրատը, ես քննել չկամիմ, ըստ որում անօգուտ է. իսկ երկրորդ կարծիքի համար պարտք եմ համարում յայտնել, թէ ես երբէք չեմ խնդրած ի Հոգեւոր իշխանութենէ թոյլտուութիւն վաճառելու «զՄոսկոյն Ուսմանը»: Ըստ որում այն առանց այս ևս վաճառում է սակաւ առ սակաւ. իսկ իմ խնդրքս առ Վեհափառ Կաթողիկոսն բոլորովին այլ է եղած: Ես խնդրած էի, որ այդ մատենիկը, եթէ արժանի համարուի, ընդունուի իբրեւ հրահանգ մեր հոգեւոր և ծխական դպրոցներում. իսկ վաճառման համար խօսք մի ևս չկայ:

Ինձ այնպէս է երևում, որ Արեւ Սրբազանն ոխուլ է հասկացած Վեհափառի հրամանը: Վեհափառ Հայրապետի յանձնարարութիւնն ըստ իմ կարծեաց պիտի լինէր ոչ միայն քննել

(\*) Յայտն մասին Մոսկվայի Հայոց եկեղեցւոյ Աւագ Բահանայի պարտաւոր է բացատրութիւն տալու կամ զայս հերքելու:

Պ. Նամակագիրն պէտք չէ լուծ միւս պակասութեանց համար եւս կ'իշէ կան:

ն զՄանր Ռամանըրն, այլ և վճռել, թէ կարելի՞ է թոյլ տալ զայն իբրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում թէ ոչ, իսկ Սրբազան քննիչն փոխանակ ուղղակի պատասխանելոյ, այդ կամ ոչ, և վճռելոյ, կարելի է կամ չէ կարելի, սկսած է պատմական սխալների ետեւէն ընկնել, իւր աշխատասիրած ժողովոց պատմութիւնը գովել և անոր տպագրութիւնը յայտնել, ինձանից, մատենի հրատարակից, բացատրութիւնք և վկայութիւնք պահանջել և այլն:

Վերջոցեմ խօսքս. եթէ Հոգևոր իշխանութիւնն չէ վտահանում թոյլ տալ իմ հօր այս դատաւորը իբրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում, ես յայսմ մասին նեղանալու և կամ վշտանալու իրաւունք չունիմ. ըստ որում ամենայն մարդ ունի իւր կարծիքը, որպէս և ես, զոր օրինակ, ունիմ բոլորովն հակառակ կարծիք Մանգրեանցի էջմիածնութիւն «Նախարարի» և «Եկեղեցական Պատմութեան» և կամ Պօլոյ տիպ «Իտալացուի» մեջ, թէ և նոքա արժանացած են ի Հոգևոր իշխանութեան ընդունելոյ իբրև հրահանգ մեր հոգևոր և ծխական դպրոցներում:

Յուսամ, որ «Արարտայ» խմբագրութիւնն տեղի կուտայ այս տողերն իւր ամսագրի էջերում, որպէս պատասխան Արև Սրբազանին:

ՋԱՐՄԱՅՐ ՄՍԵՐԵԱՆՑ:

Է 22 Ուայիւնի 1874 տի.

Է Մանգրեան:

Ա. Պ. Նամակագրին ինչ ինչ տատամսուկ խօսքերը թէ և հրատարակուեցան, բայց ոչ նշանակութեան և ոչ պատասխանելոյ արժանի են:

Բ. Ժողովոց թիւը պատմութեանէն առնուած է վախճան և մի ուստի սրբազան քննիչ ասածին, «Ժողով ժողով է դարձել», ապացոյց է նոյն իսկ պատմութիւնն. բայց թէ «Պատմութիւնը և քննութիւնը ծոյնալն է համարում» այս ինքն հանդուցեալ Մանր վարժապետի գրածին պէս քառասուն և եօթն, Ժողովոց օրինաւորութեան կամ ապօրինաւորութեան քննութիւն չկայ. ուստի մի անհատի կարծիքով ևս կարելի և ներելի չէ Հայոց Եկեղեցւոյ Ժողովները՝ մէկը օրինաւոր՝ և միւսը ապօրինաւոր համարել: Այս այլ խնդիր է. խօսքը եղած ժողովների վերայ է. Պ. Մանր որը օրինաւոր, որը ապօրինի է համարել, որ համարձակած է Եկեղեցական Ժողովները համառօտել մինչև քառասուն և եօթն: Անհատի կարծիքը ընդհանուրի կարծեաց չը համապատասխաներ, Հետևաբար Եկեղեցւոյ Ժողովոց օրինաւորութիւն և ապօրինաւորութիւնն ևս Եկեղեցին գիտէ և պիտի մշտէ՝ եթէ կարեւորութիւն չի ունի:

Գ. Այո՛ Հայրապետական յաջորդի ընտրութեան համար Ժողովները ժողովք են և Եկեղեցական Ժողով, ոչ իսկ Ս. Քննիչի կարծիքով, այլ և պատմութեան փաստով: Եթէ Պատուելի Մանրի գրածի նման ի յօդ. 32, ուղղափառ հաւատոյ և բարեկարգութեան համար եղածները միայն համարուին եկեղեցական Ժողովք, (Պ. Մանրի) մտացն հետեւելոյ համար, այն ժամանակ Պ. Մանրէն շատ պիտի հեռանալ, նորա նշանակած Ժողովոց 47 թիւը աւելի և շատ աւելի համառօտելով: Եթէ այսպէս չէ՝ ապա ուրեմն Արարատի մէջ հրատարակուածին համաձայն՝ Պ. Մանրն դարձեալ իւր կարծիքով Ժողովոց որը կամեցել է՝ օրինաւոր է համարել, որը ոչ՝ ապօրինաւոր, հետեւաբար և իւր ասածը պիտի ապացուցանէր:

Դ. Սրբազան քննիչը չէ միայն որ նամակագրի պարտականութիւնը կ'այտնէ թէ նա պարտական էր յիշեալ մատենը տպագրութեանէն յառաջ ներկայացնել Հայոց Ա. Հայրապետին և Հոգևոր Իշխանութեան, այլ Օրինաց տրամադրութիւնն ևս կպահանջէ դայտ, ըստ որում Եկեղեցական զիւրք է: Միւս պատճառները թող մնան, զորս՝ եթէ նամակագիրն ևս Հայաստանայց Եկեղեցւոյ հարազատ որդի է՝ և եթէ կամի կասկածանաց ներքև չմնալ՝ քաջ պիտի իմանայ և ոչ այնպէս պիտի վարուէր և պիտի վարուի:

Ե. Իսկ եթէ նամակագիր Պ. Զարմայր Մանրեան իբրեւ չէ խնդրած ի Հոգևոր Իշխանութեան թոյլտուութիւն վաճառելոյ զՄանր համառելը, այլ միայն խնդրած է որ այդ մատենիկը եթէ արժանի համարուի, ընդունուի իբրև հրահանգ Հայոց Հոգևոր և Ծխական դպրոցներում, ընդունուի ու չի վաճառուի, ուրեմն ձրի պիտի տայ պարոն Զարմայր. ապա թէ ոչ՝ ընդունելոյ հետեւանք ինչ է՝ երբ չպիտի վաճառէ հրատարակողն:

Զ. Ինչ անուն պէտք է տալ և այն կարծեացն թէ՛ Արեւ Սրբապիսկոպոս՝ Ա. Հայրապետի հրամանը սխալ հակացած լինի: Պ. Զարմայր, եթէ պարտաւոր կ'անաչեա զանձնը և կարող ես՝ պատասխանէ՛ կամ բացատրէ՛. հակառակ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սովորութեանց՝ Զատիկի օրերը սպիտակ զգեստով զարդարուելոյ նորադիր կարգը և ք. հակառակ պատմութեան ևն. քա-

ուսուցանեալ ժողովները փոխանակ վախճանեալն ինքն իրենք:

Ի, Այլ վճռելը թէ՛ կարելի է թող տալ զՄանր աստուծոյ իբրեւ հրահանգ մեր հոգեւոր և ծխական դպրոցներում, Հայոց Աւստիսական Հայրապետի և Հոգեւոր Իշխանութեան իրաւունքն է նոր, և ոչ այլ ումեր: Աւստի Հայոց համար եղած հրատարակութեանց վերայ՝ թէ՛ եկեղեցական լինի, թէ՛ դասական և թէ՛ այլ նպատակով և բովանդակութեամբ, սոցա պարտք և իրաւունք է հսկել և Հայոց Ազգը զգուշացնել ի կարեւոր դէպոս — Եթէ Պ. Նամակագիրն միանգամ ակնարկէ ցարդ հրատարակեալ իւր հօր մի բանի գրեանց ճակատներուն, անշուշտ ինքնին կհասկանայ իւր սխալը, որով Պ. Մանրի անուան վերայ աւելի նախատիք կընրէ և նոյն իսկ Պ. Մանր իւր վերայ այնպիսի յանդուգն համարում և համարձակութիւն ունեցած չէ՛ ինչ որ նամակագիր որդին կտընի ունենալ տալ և ցուցանել, և ողջամիտ և ուսումնական անձինք քաջ գիտեն յաւետ սանձարձակ չտալուն իրան իւրեանց մտաց և կարծեաց վերայ: — Լուսթեան կյանքնուն լուսաւորէ և ինչ համար մանկամիտ խօսքերը: Ը, նա և այն Մանր աստուծոյ երեւ զասագիրք լինելոյ ոչ յարմարութիւն ունի և ոչ մեր դրպրոցք այնպիսի դասադրքէ օգուտ կարեն քաղել: — Դուցէ իբրեւ նոր հրատարակուած մի բան՝ հետաքրքիր անձանց ուղարկութիւնը շարժելոյ ծառայէ և միանգամ նոցա աչքի տակէն անցնի:

### ՅԱՍՏԻՍԱԿԱՆ Ի.

#### Խճագիր-Իւան Արարատ ամառայն:

Աստուածայ Հայոց ծխական երկսեռ Հոգեւոր Դպրոցաց Հոգաբարձութիւնը իւր կարգադրութեան պէս սկիզբն առաւ տարեկան հարցաքննութեանց 13 էն նախընթաց ամսոյ Յունիսի ներկայ ամի, և աւարտեց ի 26 նոյն ամսոյ Յերկրորդ դասասաներից աւարտեցին սահմանեալ ընթացքը ուսմանց՝ հինգ աղջկունք և մի տղայ, որոնք և արձակեցան իսպառ պատշաճեալ վկա-

յականաւ: Յառաջին դասասաներից փոխադրեցան Երկրորդ դասասանի ութ աղջկունք և եօթն տղայք, և հարցաքննութեան օրերումը ցուցած յառաջադիմութեանց համար՝ պարգևատրեցան զորոնք տասն և եօթն երկսեռ ուսանողք: Զայսմանէ Հոգաբարձական խորհրդարանս Աստուածայ Հոգեւոր երկսեռ Հայոց Դպրոցաց ծանուցանելով Խճագրութեան խոնարհաբար խնդրում է տպագրել յէջս Արարատ ամառայն՝ յընդհանուր գիտութիւն Ազգասէր և ուսումնասէր համազգայնոց:

Հարգաւոր ճոշք Յովսէփ Աւագ Բանաստեղծական  
Որմէն Պօպուկեանց,  
Սարգիս Բուրջաբանց,  
Գրիգոր Սողոմոնեանց:

Համար 49.

12 Յունիսի 1874 -մի

Ս.Արարատ:

Հետեւեալին հրատարակութիւնը խընդրուած է, զոր և շնորհակալութեամբ արժան կհամարիմք հաղորդել մերազնէից ի գիտութիւն և ի մտիթարութիւն:

#### Ի ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԷ.

ՀԱՅԻՒ ՀՈԳԱՐԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ—ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԷՆ ՎԱՍԷ  
1875 ԱՄԻ:

Վեցերորդ տարին է, որ Մարգարական Ընկերութիւնն իւր հաստատման օրէն սկսեալ մինչև ցայսօր կշարունակէ անխափան իւր ընթացքը և գործողութիւնը: Վեցերորդ անգամն է այս, որ Խորհրդարանս՝ ըստ ԺԵ յօդուածոյ կանոնադրութեան Ընկերութեան՝ պատիւ ունի առաջի առնել գերյարգի անդամոց ընդհանուր ժողովոյս իւր տարեկան հաշիւը, յորում բացայայտ կտեսնուին մի ըստ միով Ընկերութեան 1873 թուականի մէջ ունեցած եկամուտքը և ծախքն, որ գոն՝ Ինչպէս կերևնայ հաշուեմատենէն, որ գործըրված է ըստ կարգին՝ Ընկերութիւնս ի սկիզբն 1873 ամի ունէր դրամագումար՝ յաւելեալ ի ծախուց նախընթաց ամի . . . 7730 78

Յընթաց 1873 տի եղևալ են հաւարտ

Ի 190 անդամոց տարե-  
կան բաժանորդացինք 1140

ՅՅ նախանձաւոր անդա-  
մոց 18

Տոկոսի 18 պանքական և  
ներքին փոխառութեանց տո-  
մսակաց 90

Համաձայն կտակաւան-  
դութեան հանգուցեալ կա-  
րապետի Հիլթեանի ի ժա-  
ռանգաց նորին ընկալեալ է  
միանուաթ 1000

Ի սիկնոջ Դշիոյէ Հար-  
ջիկեանց (այժմ հանգու-  
ցելոյ) վասն ստանձնելոյ  
զանուն մշտնջենաւոր ան-  
դամոց ընկերութեանս ստու-  
ցեալ է 120

Ի յիշատակ հանգուցեալ  
Յակոբայ Օսերեան ստա-  
ցեալ է ի ժառանգաց նորին  
վասն ստանձնելոյ զանուն  
մշտնջենաւոր անդամութեան 120

Արդիւնք պարարտական  
գրամագրելոյն շահեցեալք  
ի ձեռն հոգաբարձուաց Խոր-  
հրդարանիս 513

Տարեկան թուշակք 12  
աշակերտաց 1800

Ի կառավարէ վանուց  
անդադրամ վասն ձրիա-  
վարժ աշակերտաց 600

Ի թուշակաւոր աշակեր-  
տաց վասն զրեանց ստացեալ է 32 95

Ի վաճառմանէ վեց աւելորդ  
աթոռոց Խորհրդարանիս 12

Ի Պ. Ստեփան Բոքուլէ  
հանդերձացին որդւոյ նորա 25

Ի Պ. Սիմէոն Ալաճայեանէ  
հանդերձացին Պայպուրթեան  
աշակերտի 30

Բոլոր մտից գումարն է 5500 95

Իսկ ընդ ամենն մտից գումարն հան-  
դերձ նախընթաց տարւոյ սկիզբն և  
ղած գրամագրիւովն 13231 73

Իսկ ծախս յընթաց նոյն 1873 տի եղևալ են յերա-  
հայտ

Յուսումնական մասին

Ռոճիկք ուսուցչաց 1118

Վասն դասական պիտոյից 134 94

Ի տնտեսական մասին

Ի անուոյ աշակերտաց և

միարանից վանուց 1342 51

Վարձ տնտեսի խոհարա-  
րի լուացարարի և ծառայի 468

Կառավարչին վանուց  
հատուցեալ է վասն ալիւրի  
պէտս թուշակաւոր աշակեր-  
տաց 110

Վասն հանդերձնելոյ և  
ադանելեաց ի պէտս ձրիա-  
վարժ աշակերտաց, որք են  
ամառնային և ձմեռնային  
հանդերձ, կտակեղէնք, գըլ-  
խարկք և կօշիկք 390 89

Վասն կառավարութեան  
Խորհրդարանի՝ այն է ու-  
ճիկ գործավարի, վարձք  
ծառայի, ծախք խորհրդարա-  
նի և տպագրութեան հա-  
շուետեարաց վասն 1872 թ. 155 40

Ըստ կարգաւորութեան  
խորհրդարանիս, որ ի 13  
Յունիսի 1873 ամի, հիմնելոյ  
ի վերայ վճուոյ ընդհանուր  
ժողովոյն, որ ի 11 Ապրիլի  
1872 ամի՝ եղեալ են ծախք  
ինորդութիւն ժառանգա-  
ւորաց դպրոցին, այս ինքն  
վասն ընդարձակելոյ զսե-  
նեակս ննջարանացն ևլն 430 30

Բոլոր ծախուց գումարն է 4150 4

Յետ ի բաց հանելոյ ըզ-  
գումար՝ ծախուցն ի գումա-  
րէ տարեկան մտից մնայ յա-  
ւելեալ առ մի Յունվարի  
1874 ամի 1350 91

Բաց յայտմանէ գտանին  
Տասն տոմսակք առաջին  
ներքին փոխառութեան ընդ  
համարք №№ 38, seria  
1602, 16030 և 16031.  
№№ 39, seria 17098, 17099,  
170100, 170101, 170102,  
170103 և 170140\*) 1300

Երկու տոմսակք երկ-  
րորդ ներքին փոխառու-  
թեան № 22, seria 15922,  
և № 46, seria 12081. 300

Վեց պանքական տոմ-  
սակք 50 595

Պատրաստի գում. գրամ 5535 78 9081 69

Ծախուց գումարն բարդելով մնա-  
ցած գրամագրիւոյն վերայ ընդ ամենն  
կլինի 13231 73

(\*) Վերջին թուանշանաց մէջ սխալներ կերևին, սակայն  
ընդգրկն մէջ այսպէս են Ե. Ի.

Ներկայացնելով ընդհանուր ժողովոյդ սոյն վերոյցրեալ Ընկերութեան մտից և ելից հաշիւը՝ Խորհրդարանն այժմ պարտ վարկանի յառաջ բերել այս տեղ ի դիտութիւն մեծարոյ անդամոցդ ըզքանի մի կարեւոր գիտելիս վերաբերեալս թէ ժառանգաւորաց դպրոցին և թէ Ընկերութեանն նախ՝ յընթաց 1873 ամի բաց ի սովորական եկամտից մտեալ է յարկղ Ընկերութեանս միաւորապէս նշանաւոր գումար կտակեալ ի հանգուցեալ Վարապետէ Հիլթեան հաշիւ ուղղեաց, Երկրորդ՝ ժառանգաւորաց դպրոցի համար յօրինուած նոր կանոնադրութիւնն, զոր Խորհրդարանս համաձայն կարգադրութեան ընդհանուր ժողովոյն Ընկերութեան, որ ի 13 Մայիսի 1873 ամի առաջի արարեալ էր Աւհափառ Վաթուղիկոսի Ազգիս և զոր նորին Աստուածընտիր Օծութիւնն բարեհաճեալ էր առանձին կոնգակաւ կատարել վասն գործադրութեան, արդէն իսկ գործ դրւած է ի դպրոցին սկսեալ է ի 1 էն Սեպտեմբրի 1873 ամի ըստ ներելոյ այժմու դրութեան և հանգամանաց դպրոցին։ Երրորդ՝ թոշակաւոր աշակերտաց թիւը այս տարի պակսել է և պակսելու վերայ է որոյ պատճառն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ընդհանուր զինուորական ծառայութեան\*) աղագաւ բազումք կերթան կմտնեն տէրութեան Բարձրագոյն ուսումնարանները, որ այնու առաւել իրաւունք ստանան զինուորական ծառայութեան մէջ և այս պատճառաւ կարելի է աներկբայ ասել, որ ժառանգաւորաց դպրոցն ապագային չունենայ և ոչ մի թոշակաւոր աշակերտ։ յայն սակս Խորհրդարանս այս առարկայի վերայ դարձունելով ընդհանուր ժողովոյդ ուշադրութիւնը կենդիւնէ, որ նորոգ ընտրուելու հոգաբարձուաց այժմէն իսկ յանձնել այդ մասին խորհել և որոնել պէտք եղած միջոցները, որովք ապագային ժառանգաւորաց դպրոցն՝ եթէ արդարեւ մնալու լինի առանց թոշակաւոր աշակերտաց՝ կարողանայ գոնէ առանց գիտարութեան կառավարուիլ և շարունակել զուսումն։ Երրորդ՝ ինչպէս վերը ի շարս ծախուց յիշուած է՝ Խորհրդարանս 1873 թուականին ընդարձակել և նորոգել տուել է ժառանգաւորաց

դպրոցի ննջարաններու սենեակները ի գործ դնելով առ այն՝ ըստ վճուոյ ընդհանուր ժողովոյն զյաւելեալ 1871 ամէ 373 ուղբիս 96 կոպ. գումարն, որ չբաւականալով՝ հարկ եղաւ յաւելուլ այլ ևս 256 ուղբի 34 կոպ. որով ընդ ամենն ծախք շինութեանն եղեն 430 ուղբ. 30 կոպ. Հինգերորդ՝ Խորհրդարանիս, նոյնպէս և ժառանգաւորաց դպրոցի հոգաբարձուաց երկամեայ պաշտօնատարութեան ժամանակն արդէն ըրացած լինելով՝ կենդիւնէ աս ընդհանուր ժողովոյդ տնօրէնութիւնը, որ այժմ իսկ համաձայն ժ. յօդուածոյ կանոնադրութեան Ընկերութեան ընտրութիւն լինի նոր հոգաբարձուաց յիշատակեալ պաշտօններու համար։

Ի վերայ իսկականին ստորագրեալ են անդամք Խորհրդարանին։

ԱՐԴԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎՈՅ ԱՆԳԱՍՏ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ-ՆԱԽԶԵՆԱՆԻ ՈՐ Ի 12 ՄԱՐՏԻՍ, 1874 ԱՄԻ։

Մեր ի ներքոյ ստորագրեալ քս անդամք Մարդասիրական Ընկերութեան Հայոց Նոր Նախիջևանի ժողովեալ ի միասին վասն վերահասութեան մտից և ծախուց Ընկերութեանս վասն 1873 ամի գտար. Ընկերութեան մատենաներն ի գործ դրված են ըստ կարգին. ք. տասն տոմսակք Առաջին ներքին փոխառութեան ի գումարն 1300 ուղբեաց, երկու տոմսակք Բ. ներքին փոխառութեան ի գումարն 300 ուղբեաց, վեց պանքական տոմսակք ի գումարն 595 ուղբեաց և յաւելեալ պատրաստի գումարն դրամոց 5535 ուղբեաց 78 կոպէկից գտանին ամբողջ առ գանձապահն Ընկերութեանս։ Արդեաւորէն նախ՝ որովհետեւ հոգաբարձուաց խորհրդարանի ընկերութեանս ըրացեալ է երկամեայ պաշտօնատարութեան ժամանակն, վասն այն ընտրել ի տեղի նոցանոր հոգաբարձուս (որ և ընտրեցան) 1. զՍահերեւ Արաճալեան, 2. զՏէր Խաչատուր Ա. քահանայ Զարիֆեանց, 3. զԵղիփան Պոպոյեան, 4. զՅովհաննէս Զայլախեան, 5. զՅովհաննէս Աւթիքեան, 6. զՏէր Սարգիս Քահանայ Ոսկերչեան, 7. զՄիքայէլ Մահտեսեան, 8. զՅովակիմ Խաղիզեան, 9. զՎարապետ Հեքիմեան, 10. զՍտեփան Մարտիրոս

սեան Փոփով, 11. զՊօղոս Խաթրանեան և 12. զԽաչուկ Թխթրեան Երկրորդ՝ առաջարկել նորոգ ընտրեալ հոգաբարձուացն, որ ժառանգաւորաց դպրոցի և այլ հարկաւոր պիտոյից համար ի գործ դնեն ներկայ 1874 տարւոյս մէջ հիմնական և պատրաստական գրամաղխոց և բաժանորդագնոց անդամոց և կամաւոր նախնեաց չորս մասանց երեք մասն համաձայն կանոնադրութեան Ընկերութեանս՝ խորշելով որքան կարելի է՝ աւելորդ ծախքերէն Երրորդ՝ նոյնպէս յանձնել հոգաբարձուաց խորհրդարանի, որ այժմէն իսկ հոգ տանին խորհել և որոնել հարկաւոր միջոցները, որով ժառանգաւորաց դպրոցն կարողանայ կառավարվիլ առանց դժուարութեան՝ եթէ ապագային թոշակաւոր աշակերտք չլինին Զորրորդ՝ նախկին հոգաբարձուաց յայտնել շնորհակալութիւն իւրեանց յանձն առած պաշտօնը սիրով և ջերմեանդով իստարեկան կատարելուն համար, և Հինգերորդ՝ Խորհրդարանի մատուցած հաշիւը 1873 ամի հանդիմ այս ընդհանուր ժողովոյս կարգաւորութեամբը ալ տպագրել վասն ընդհանուր տեղեկութեան:

Ի վերոյ իսկականին ստորագրեալ են անդամք Ընկերութեանս:

Ընդ խելանէն հոգեւոր և

Նախագահ Ժորոյ Ժորոյ

Յ. ՍԱԼԹԻԿԻԱՆ.

ՍՈՒՐԶԱՆԴԱԿ ԲԻԶԱՆԴԵԱՆ.

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ.

Ուրբաթ օր (Յուլիս 5) Ընդհանուր ժողով հրաւիրուած էր ի Ղալաթիա ժամ 6ին ատեն քանակու և ժամ 10ին ատեն գոցելու:

Ասկից առաջ հրաւերի ժամերուն բնաւ կարեւորութիւն չէր տրուէր այս անգամ Ս. Պատրիարքը ժամը ձիշտ 6ին եկաւ բաղմեցաւ իւր նախագահական աթոռը, որ ատեն դեռ և ոչ մէկ երեսփոխան ներկայ կը գտնուէր սակայն հետըզհետէ գալով մեծադոյն մասը գոյացաւ և ատենը բացուեցաւ, Ատենապետութեամբ Միսաքեան Էֆէն ի զի երեք Ատենապետներն ալ բացակայ

էին, և Ատենադպրութեամբ Փափաղեան Էֆէն տիին:

Այս միջոցին հանրագիր մը մատուցուեցաւ Ս. Պատրիարքին՝ Փափաղեան Էֆէնտի տտեալադրութեանը դէմ: Ս. Պատրիարքը կարեւորութիւն չը տուաւ ասոր, և իրօք ալ ըստ իրաւանց պէտք չէր կարեւորութիւն տալ, զի ո՞վ կրնայ ընդունել այն սկզբունքը թէ՛ Երեսփոխանական ժողովը իր դիւանն ընտրելու ազատ չըլլայ և կամ իւր այդ ընտրութեանը համար իրմէ դուրս մարմնոյ մը պատասխանատու ըլլայ: Ընդհանրապէս տրուողներէն մէկը ձայն կը բարձրացնէ այդ կարեւորութիւն չը տրուելուն դէմ: Իրեկձեան Էֆ. խնդրագիրը մատուցանողներուն զեթ պատասխան մը տրուելու հարկը կը փաստաբանէ: Ժողովը անոր այս յայտարարութիւնը զրոյիչ ըմբռնելով, դիւանի կողմէն ազդարարութիւններ կը լինէ ի կարգ հրաւիրելու չափ յառաջանալով ձայնէրը կը բարձրանան. Փափաղեան Էֆ. անկարգութեան առաջքն առնելու համար իբր զոհոլութիւն՝ դիւանէն վար կիջնէ բայց Ս. Պատրիարքը չը թողուր, ալ կոտիպէ որ իւր պաշտօնը վարէ այս շփոթութեան մէջ Կրօն. Ժողովոյ ընտրութեան քուէթիթերը կը բաժնուին. քննիչները կը կարգուին և քուէհամարը կատարելով հետեւեալ արդիւնքը կունենայ որով Կրօն. Ժողովոյ 14 անդամներն ալ բացարձակ առաւելութեամբ կընտրուին:

|                                      |      |    |
|--------------------------------------|------|----|
| Խ. Ա. Կիւրճեան                       | Գուէ | 44 |
| Ներսէս Ա. Աղանեան                    | "    | 42 |
| Տ. Գրիգոր Աճէմեան                    | "    | 42 |
| Կարապետ Ա. Սերովբեան                 | "    | 41 |
| Յովհաննէս Արաքապետ Փափաղեան          | "    | 41 |
| Գէորգ Վրդ. Սամաթիոյ                  | "    | 39 |
| Խորէն Եպիսկոպոս                      | "    | 33 |
| Տ. Արիստակէս Սամաթիոյ                | "    | 33 |
| Տ. Սուքիաս Մայր Եկեղեցւոյ            | "    | 31 |
| Տ. Վրդանէս Միջադիւղի                 | "    | 29 |
| Ամբոսիոս Վրդ. Իսկէնտէրեան            | "    | 26 |
| Զաքարիա Վրդ. Զիւմրիութեան            | "    | 25 |
| Տ. Երեմիա Խաղիւղի                    | "    | 25 |
| Տ. Գրիգոր Արամեան                    | "    | 24 |
| Այս միջոցին Խրիմեան Վանցի մը ժողովէն |      |    |

ներս մտնելով զՓափաղեան էֆ. աթոռէն վար առնել կոպտունար, հանդիսական ժողովուրդը կը զրգռի և այդ որիկոյ Վանցին օտարաբնակի կերպով ծեծելով կը հանէ մինչև բակը. պատրաստեալ Վանցիներն կսկսին պողտել և ժողովը կոխելու սպառնալ եթէ Փափաղեան էֆ. վար չիջնէ Դիւանէն, Երեսփոխանը կսկսին ցրուիլ. Ս. Պատրիարքը ոտքի վրայ ելնելով արիաքար կը յայտարարէ թէ՝ «վատ է այն երեսփոխանը որ կը ձգէ կերթայ, նստեցէք, կրտսէ, պաշտօննիդ շարունակելու ես կեցած եմ իբրև իշխանութիւն Ձեր ամեն կարգի ապահովութեան տէր, և յս յայտարարութեան վրայ Երեսփոխանը ետ դառնալով կը նստին աթոռնուն վրայ և իրենց պաշտօնը կը շարունակեն. սակայն դուրս ալ Մշեցի Վանցի և Պօսեցի զիրար կը լուրջտեն. երեսփոխանաց ումանց առաջարկութեամբ Ս. Պատրիարքի կողմէն լուր կերթայ ոստիկանութեան՝ խնդրութեան հետ զինակները ձերբակալելով, ժողովոյն ազատութիւնը և խաղաղասէր ու պարկեշտ հանդիսականաց հանդիստն ապահովելու:

Այս հրաւերին վրայ այն ինչ ոստիկանութեան Վսեմ. Պաշտօնեայն իւր ոստիկաններով կը տեսնուի եկեղեցւոյն բակը՝ «արի» Վանցիներն փողոցին ճամբան կը բռնեն, անով հանդարտութիւնը կը տիրէ, ու ժողովը առանց երբէք ընդհատելու իւր պաշտօնը կը շարունակէ հրաժարեալ երեսփոխանաց հրաժարականներն բռնէի զնելով մինչ ժամը 10, որ ատեն Ս. Պատրիարք ոտքի ելնելով կը հրամայէ ատենը զոցիլ, յայտարարելով թէ այսուհետեւ հրաւերի ժամերուն ճշդիւ պիտի պատասխանէ:

Արդ եկաւ հասաւ ժամը որ արձակ համարձակ խօսիւնք՝ քանի որ ունինք իւր սահմանադրական ուխտին և պարտաւորութեանը վրայ արիաքար հսկող Պատրիարքը, քանի որ ազատած ենք գործնականապէս այդ վատ դաւադրութեանց զլուխը՝ մեր Ազգային իշխանութեան գլուխը գտնուելու տարին վիճակէն, և քանի որ անցեալ օգոստոս Ձէն ի վեր պատրաստուած ուսմբը եկաւ պայթեցաւ և իւր զօրութիւնը մինչև որ աստիճան եղած ըլլալը երէկ բացարձակապէս ճշդուեցաւ: Ինչպէս շատ անդամներ՝ նոյնպէս և երէկ տես-

նուեցաւ որ մեծ մասամբ Վանցի չէօրջիներ, սուճիներ, խաչվեճիներ, այվաղներ և օրը հինգ դրուշի կարօտ խել մը վրանին գլուխին պատուած խեղճ ու ողորմելի մարդիկ եկին շրջապատեր էին ժողովը, ի՞նչ գործ ունէին և ունին այդ ողորմելի մարդիկը հոր և ի՞նչ գաղափար ունին առողջ ազգային գործոց վրայ՝ որ եկեր էին որպէս թէ երեսփոխանաց խօսքերն մօտէն լսելով անոնց վրայ դատողութիւն ընելու, մի թէ երեսփոխանութիւնն այդ չէօրջիներուն, սուճիներուն, խաչվեճիներուն, այվաղներուն և անօթութենէ բերաննին հոտած, գինովու լժենէ զուխին տաքցած այդ կարգի ըստ ամեն այնի խեղճ ու ողորմելի անձանց ի մօտոյ պատասխանատու ըլլալու ցած ու անպիտան վիճակին եկաւ հասաւ մի թէ ազգին էն ընտիր մասը՝ որ երեսփոխանութեան մէջն է՝ ազգին այդ են ստորին կարգին և այն ալ միայն Վան գաւառէն՝ ուղղակի պատասխանատու ըլլալու չափ նուաստացաւ:

Ո՞վ կրնայ ընդունիլ իւր այվաղին, չէօրջիին, սուճիին և ամենէն ստորին ծառային առջև ուղղակի և անձնապէս պատասխանատու ըլլալու պայմանաւ գալ երեսփոխանական պաշտօն վարելու, այս դրութիւնը ռամկապետական ալ չէ՛ այլ բառին բուն նշանակութեամբը՝ ստորնապետական է, եթէ երբէք իբր դրութիւն անուն մը տալ պէտք է ատոր՝ զի ատոնք ռամիկ դաս ալ չեն կրնար կոչուիլ, այլ ստորին դաս:

Ի՞նչ կը նշանակէ երեսփոխան ընտրելու իրաւանց մասին նիւթական ու բարոյական հանդամաքներ փնտռել և յետոյ այդպէս հետազօտութեամբ ընտրուած երեսփոխանը՝ բերել այդ ստորին դասին ձնշմանը տակ զնեղ և ատոր վայրենի սպառնալիսը տակ խօսելու ստիպել:

Երեսփոխանական ժողովը պատասխանատու է ազգին՝ տակայն մի թէ այդ ստորին դասն է՝ ազգ կոչուած մարմինը:

Այսչափ նուաստ դրութեան զիջանիլ՝ և ոչ մէկ ազգի մէջ տեսնուած է:

Ուրեմն ժամանակն հասած է դներացի արտօնութեան տակի այդ իրօք մարդամբքնայ ստորին դասին գործած վայրենի սպառնալիքն ի բաց մերժելու:

Այդ մարդամեքենայ ստորին դասն Խրիմեանի և արբանեկացը ձեռքին տակ վարձեալ զինուոր մ'է ոչ որ կրնայ՝ եթէ պատիւ և զգացում ունի՝ այդ ստորին դասին ուղղակի և անձնապէս պատասխանատու գրուել:

Ատոնք քուէ տալու իրաւունքն անգամ չունին, ուր կը մնայ երեսփոխանութեան վրայ ուղղակի համարառու ըլլալու իրաւունքը:

Իրաւունք այն ունի միայն, որ իւր պարտքը կը ծանուցէ:

Արդ այս դասը կը ծանցէ՞ և կամ գիտէ՞ իւր պարտաւորութիւնը:

Այդ դասն իրենց ձեռքը գործիք ընողներն՝ կը ծանցէ ու գիտէ պիտի ըսեն անխղճօրէն՝ մինչդեռ այդ խեղճ ու ողորմելի մարդիկը իրենց մարդկային պարտաւորութենէն ու իրաւունքէն իսկ անտեղեակ են, զի ասոնք եթէ այդ մասին գոնէ մանասոյ չափ տեղեկութիւն ունենային, իրենց չօրպաճիներու ձեռաց տակ մեքենայ չէին դառնար:

Քէսէտար մը, կամ օտապաշի մը հրամայելուն պէս՝ ասոնք խումբ-խումբ ճիշդ հրամայուած տեղը և հրամայուած դերը մեքենաբար կատարելու պարտաւորեալ գերիներ են. ատոնց հանդիսականութեան իրաւունք տալը երեսփոխանութիւնը վայրենեաց վայրենութեանը գերի դրել ըսել է:

Արդ իբր կենսական և անհրաժեշտ խնդիր պէտք է երեսփոխանութիւնը դռնփակ նիստ կազմէ՝ մինչև որ դռնբացի արտօնութիւնը սահմանող օրէնքը գծուի. առանց ասոր անկարելի է ազատ երեսփոխանութիւն:

Գանք հիմայ երէկուան դաւադրութեան:

Անցեալ կիրակի օր Լէպլէպիճի խանը 20 ի չափ Վանեցիք խորհուրդ ընելով՝ երէկուան դաւադրութեան ծրագիրը գծեր են, որու արդիւնքը տեսնուեցաւ:

Միք պատրաստ եմք այս ըսածնիս հաստատելու, եթէ Վարչութիւնը քննութիւն մի բանայ այդ դաւադրութեան հեղինակները գտնելով՝ ուստիականութեան յանձնելու, որու անհրաժեշտ հարկ մը ըլլալուն վրայ յաջորդ թուով պիտի խօսինք:

Օրագիր Թ: 4282, Յուլ. 9:

## ԱԶԴԻՔ

Ոմանք ի մերազնեայ երիտասարդաց այլ և այլ մատենաք և դասադրքեր հեղինակելով կամ թարգմանելով ի Հայ լեզու՝ կղիմէն Տպարանական Ժողովոյ սրբոյ Լշմիածնի և կիսնդրեն տպագրել ի հաշիւ Տպարանիս:

Ուստի կազդարարեմք՝ զի առանց կանխաւ տեսանելոյ իւրեանց աշխատութիւնքը՝ կարելի չէ խնդրուած պատասխանիքը փոխարինել ի կողմանէ Տպարանական Ժողովոյ:

Կ. Պօլսոյ Ազգային մի քանի Լքողիք տրտունջ կը յայտնեն՝ իբր զի շատ ժամանակէ հետէ Արարատ ամառգիրը ըստացած չունին, մինչդեռ մենք շարունակ խրկած եմք մեր գործակալութեան անուամբ և միջոցաւ:

Այսպիսի տրտունջներ գրաւոր ևս ընդունած եմք: Ուստի Յունիսի ամառգրէն սկսեալ ուղղակի յանուն Խմբագրաց յըղեցինք և պիտի յղեմք Արարատները, և կիսնդրեմք՝ որ Խմբագիրք ևս չմոռանան Ուսական սուրհանդակատուն յատուկ մարդ խրկելով փնտռելոյ:

Ներկայ ամառգրոյս վերջին թերթի ի մամուլ յանձնուած միջոցին՝ Պ. Գ. Բեյ-ոյ երորդ և ընդարձակ մի տետրը ստացանք, որոյ վերնագիրն էր՝ Գեթե-ոյ վերջնական խօսքը Վերսիւտեան դպրոցի մասին, և ինմին Որնախեյ-ոյ դրածը իւր կամաց և նպատակին հակառակ ևն լինելը իմացնելով, յաջորդ թերթով երկար կը գրեմք: